

UDK: 314.7(=924)
Pregledni rad
Primljeno: 19. 12. 1995.

Melita Švob
Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

MIGRACIJE I PROMJENE U ŽIDOVSKOJ POPULACIJI

SAŽETAK

Rasprostranjenost i brojnost židovske populacije (u Izraelu i dijaspori), demografske promjene i migracije osobito su povezane u Židova koji su kao vjerska i nacionalna manjina uvijek bili ovisni o politici i dominantnim socijalnim grupama u zemljama boravka. Tijekom povijesti raspršene židovske zajednice različito su se razvijale i oblikovale, te danas tri najveće zajednice, u SAD, Izraelu i zemljama bivšeg SSSR-a, iako istog, pretežno istočnoeuropskog porijekla, pokazuju najveće razlike. Dva događaja u novijoj židovskoj povijesti: holokaust i postojanje države Izrael od osobite su važnosti za razvitak židovskog identiteta i novi su faktori jedinstva, ali potiču i nove migracije sve do danas. U ovome radu daje se pregled rasprostranjenosti, brojnosti i položaja židovskih zajednica u svijetu, uzimajući u obzir povijesne i političke prilike koje danas kao što su i nekad utjecale na migracije Židova. Analizirana je židovska zajednica Hrvatske i Zagreba. Najveća je pažnja posvećena istočnoj Europi i Izraelu kao područjima velikih promjena.

KLJUČNE RIJEČI: Židovi, demografske promjene, povijest, migracija, dijaspora, Izrael, židovski identitet

KEY WORDS: Jews, demographic changes, history, migration, Diaspora, Israel, Jewish identity

Promjene u židovskoj populaciji

Demografi procjenjuju da je godine 1880. bilo u svijetu oko 2,5 milijuna Židova. Uslijedio je nagli rast populacije koji je doveo do porasta broja Židova na 13 milijuna godine 1915, da bi, uz nešto polaganije povećanje, židovska populacija dosegla svoj maksimum od 16,6 milijuna godine 1939 (Bachi, 1992).

Na tako visoki rast populacije utjecale su životne prilike pod utjecajem tradicionalnih i religijskih normi u židovskim zajednicama. U to vrijeme bijaše vrlo malo neudatih žena, jer se ženidba po židovskoj tradiciji smatra obavezom, ispunjenjem Zakona "plodite se i množite" (Post 1,28). Zakon je izvršen kad čovjek dobije najmanje jednog sina i jednu kćerku kao što je Bog stvorio muškarca i ženu (Post 1,27). Obitelj ima visoku vrijednost i stoga što je kuća malo "Svetište" u kojemu se održava i prenosi religija (usp. Ez 11,16). Brakovi su se sklapali u mladoj životnoj dobi, a često bijahu unaprijed dogovoreni od roditelja ili preko posebnog posrednika (šadhana). Rastava braka bijaše malo, a rastavljene žene i udovice obično bi se ponovno udavale. Prema halahi (pravilima po kojima se regulira način života) rastava braka moguća je, ali samo ako suprug da pismeni pristanak (get) pred rabinskim autoritetima. Postojala je obveza da ukoliko umrli supružnik nema djece, brigu o udovici preuzme njegov brat (levirat) od čega se može osloboditi posebnom ceremonijom koja se zove halica (chalitzah).

Žene bi bile mlade kada bi rodile prvo dijete, a u prosjeku su imale šestero do sedmero djece. Smrtnost djece, iako visoka u odnosu na današnje prilike, bila je niža nego u okolne nežidovske populacije, vjerojatno zbog strogih higijenskih i prehrambenih pravila ponašanja. Mješovitih brakova zapravo i nije bilo. Život u židovskim zajednicama (općinama, kehilama), okupljenim oko sinagoge, uključivao je brigu za bolesne, siročad, udovice, opremanje siromašnih djevojaka za udaju, te međusobno pomaganje.

Danas slični demografski uvjeti postoje samo još u krajnje ortodoksnim zajednicama u Izraelu i u nekim malim zajednicama u židovskoj dijaspori.

Procesi modernizacije koji su najprije započeli u Srednjoj i Zapadnoj Europi te se poslije proširili i na Istok, pa na Aziju i sjevernu Afriku, doveli su do znatnih promjena. Došlo je do masovne migracije u urbane centre, do višeg životnog standarda, višeg obrazovanja, te sekularnog pogleda na svijet.

Procesi takve modernizacije odražavaju se i na promjenu fertiliteta koja prati kretanje fertiliteta ostale populacije. Brakovi se sklapaju rjeđe, ulazak u brak u kasnijoj je dobi (u nekim zemljama kasnije od okolne populacije),

razvodi su česti, ima mnogo samačkih domaćinstava i onih sa samo jednim roditeljem. Osobito raste broj mješovitih brakova i broj djece iz tih brakova. Prijelaz na židovsku vjeru bračnih partnera sve je rjeđi. Fertilitet Židova danas je niži od okolne populacije (u dijaspori) i procjenjuje se u prosjeku na 1,5 djeteta.

Mijenja se i sastav populacije u dijaspori (Schmelz, 1992). Broj se djece neprestano smanjuje. Tako je godine 1975. broj djece do 14 godina bio oko 15-16%, otprilike koliki je bio i udio osoba starijih od 65 godina. Proces starenja u židovskoj populaciji (u dijaspori) brži je nego u okolnoj nežidovskoj populaciji te je već 1988. udio osoba starijih od 65 godina bio 19% (iako postoje regionalne razlike). Osobito raste udio veoma starih osoba (starijih od 75 godina) što utječe na povećanje mortaliteta i feminizaciju stare populacije (zbog duže životne dobi u žena).

Broj djece u populaciji dijaspore neprestano se smanjuje: u SAD, primjerice, broj djece koja pohađaju židovske vrtiće i škole između 1966. i 1982. smanjio se za 43%. Pretpostavlja se da trećina Židova živi u mješovitom braku, a u nekim je zemljama broj mješovitih brakova i veći (45% pa i 70%).

Zbog niskog nataliteta, asimilacije i migracija (osobito u Izrael) broj Židova u dijaspori neprekidno se smanjuje. Tako ih je 1970. bilo 10,2 milijuna, 1988. smanjio se na 9,5 milijuna, a pretpostavlja se da će do kraja stoljeća pasti na oko 7,5 milijuna.

Osnovna karakteristika današnjih demografskih kretanja jest sve veća razlika između židovske populacije u dijaspori i u Izraelu: dok se u dijaspori populacija Židova smanjuje, u Izraelu raste. Danas se procjenjuje da u svijetu ima oko 13 milijuna Židova, od toga oko 71,8% u dijaspori, a u Izraelu oko 28,2%. Od osnivanja države Izrael (1948) njegovo se stanovništvo povećalo sedam puta i danas broji 5,3 milijuna stanovnika, od kojih su preko 80% Židovi. Porast broja stanovnika dijelom je rezultat prirodnog rasta, ali je većinom nastao zbog stalne imigracije (Alija, Alyia, što znači popeti se, odnosno u prenesenom značenju vratiti se u Izrael. Stoga se useljenici nazivaju "olim").

Isto je tako i udio populacije starije od 65 godina manji u Izraelu. Iako je u prvo vrijeme bilo velikih razlika u fertilitetu židovskih žena koje su bile porijeklom iz Afrike i onih iz Europe, te se razlike danas smanjuju i sada je u Izraelu oko 2,8 djeteta po ženi europskoga ili azijskog porijekla, a 3,8 afričkoga. Rast populacije procjenjuje se na 1,5% na godinu. Udio populacije starije od 65 godina jest oko 10%, ali u njoj raste udio starijih od 75 godina (Habib i Tamir, 1992).

U Izraelu 1991. bilo je čak 31% djece do 14 godina, mladeži od 15 do 24 godine 17,5%, dok je u isto vrijeme bilo samo 5,3% osoba između 65 i 74 godine i 3,8% iznad 75 godina. Postotak oženjenih vrlo je visok, onih od 25 od 44 godine ima 79% oženjenih muškaraca i 83% udatih žena. Projekcija rasta populacije između 1990. i 2000. računa se na 36% tj. na 6.298.000 stanovnika.

No, unatoč rastu populacije u Izraelu, pretpostavlja se da takav rast neće biti dovoljan da se “nadoknade” gubitci u dijaspori, te će se tako ukupna populacija Židova ipak smanjivati.

Rasprostranjenost židovske populacije

Židovska populacija je vrlo rasprostranjena. Poznate su 74 zemlje koje imaju više od 100 Židova, ali 83% svih živi, kako rekosmo, u tri zemlje koje imaju preko milijun Židova (SAD, Izrael i zemlje bivšeg SSSR-a). Zapravo 95% Židova živi u 9 zemalja koje imaju preko 100.000 Židova. To su uz već nabrojane još i Francuska, Engleska, Kanada, Argentina, Južna Afrika i Brazil. Dok u Izraelu Židovi čine oko 80% ukupne populacije, u dijaspori samo tri zemlje imaju preko 1% populacije, dok je njihov udio najčešće ispod 1%, a negdje i manje od 1‰. Karakteristično je za Židove i u dijaspori i u Izraelu da pretežno žive u gradovima (Schmelz, 1992).

Tablica 1: Procjena broja Židova (1988)

Regija ili zemlja	Broj Židova	% od ukupnog broja	% od dijaspore
Svijet	12.979.000	100	
Izrael	3.659.000	28,2	
Dijaspora	9.320.000	71,8	100
Amerika	6.448.000	49,7	69,2
Sjeverna Amerika	6.010.000	46,3	64,5
SAD	5.700.000	43,9	61,2
Kanada	310.000	2,4	3,3
Latinska Amerika	438.000	3,4	4,7
od toga Argentina	220.000	1,7	2,4
Brazil	100.000	0,8	1,1
Europa	2.608.000	21,1	28,0
Zapadna Europa	1.054.000	8,1	11,3
od toga Francuska	530.000	4,1	5,7
Engleska	322.000	2,5	3,4
Istočna Europa i Balkan (i Turska)	1.544.000	12,0	16,7
od toga biši SSSR	1.435.000	11,1	15,4
Azija i Afrika (osim Izraela)	175.000	1,3	1,9
od toga Južna Afrika	114.000	0,9	1,2
Oceanija (Australija i Novi Zeland)	90.000	0,7	1,0

Prema: Schmelz, 1992.

Napomena: Broj Židova u ovoj tablici procijenjen je na osnovi popisa stanovništva i podataka židovskih zajednica. Postoje i druge procjene, a i promjene posljednjih godina.

Židovi u Europi, nastanak zajednica u istočnoj Europi

Židovske zajednice u istočnoj Europi porijeklom su iz srednje i zapadne Europe odakle su zbog pogoršanja prilika pobjegli na istok (Dubnov, 1986). Na istoku su Židovi postojali od antičkih vremena (na Krimu i jugu Rusije - Hazari od 8. do 10. stoljeća). No veliki židovski centar na europskom istoku nastao je nakon velikih progona. U osmom stoljeću, u ujedinjenom carstvu pod Karlom Velikim stvoren je veliki broj židovskih općina (kehila) na području današnje Njemačke, Italije i Francuske, zemalja na koje se raspalo Karlovo carstvo. Krajem jedanaestog stoljeća, početkom križarskih ratova 1096, 1146, 1189. godine (na koje je prvi pozvao papa Urban II godine 1095) započelo je teško doba za Židove. Uništene su mnoge zajednice (Worms, Köln, Mainz i druge). Papa Inocent III (1215. sabor u Rimu) traži posebno obilježavanje Židova i njihovo "izdvajanje". Godine 1290. istjerani su iz Engleske, 1394. iz Francuske. Kada se pojavila kuga za nju su okrivili Židove (1348) i tisuće Židova je ubijeno, a njihove zajednice razorene. Bile su teške prilike u Švicarskoj, Italiji (Trentu), Francuskoj, njemačkim kneževinama, Belgiji i drugdje. Tada počinje seoba na istok, najviše u Poljsku gdje su vladali povoljniji uvjeti.

No u vrijeme progona u Europi, bilo je teško i Židovima pod muslimanskom vladavinom. Tako je 1172. fundamentalistička dinastija Almohadi zauzela Španjolsku i proganjala Židove. Palestina i Jeruzalem bijahu ciljevi križarskih ratova: (1099. pao je Jeruzalem i tom je prilikom pobijeno i židovsko i muslimansko stanovništvo). Broj Židova smanjio se u Iraku jer je mongolska invazija sredinom 13. stoljeća opustošila to područje. Egipat, Sirija i Palestina dolaze pod vlast Mameluka koji su bili neprijateljski raspoloženi i prema Židovima i prema kršćanima. Nešto se Židova održalo u Perziji, Jemenu i Kavkazu, središnjoj Aziji, Indiji (od 10. stoljeća) i Kini, u Kaifengu, u koju su došli perzijski Židovi 1127.

Na istoku Europe, u Poljskoj, već je 1264. veliki vojvoda Boleslav od Kališa izdao statut o položaju Židova. Broj Židova osobito se povećao u doba

Kazimira Velikog (1333-1370), a nakon unije Poljske i Litve (1386) nastaju i tamo mnoge židovske zajednice.

Iz srednjevjekovnih zajednica nastaje veliki židovski centar u Poljskoj i Litvi. Doseljeni aškenaški Židovi donijeli su svoj jezik - jidiš, običaje, učenje Talmuda i vjerske škole (ješive). Imali su autonomiju i vlastitu organizaciju na čelu sa Savjetom "četiri zemlje" (Vaad Arba Aratzot) koji se sastajao dva puta na godinu (u Lublinu i Jaroslavu).

I iz Španjolske u kojoj su Židovi živjeli tisuću godina, nakon "zlatnog doba" i procvata pod vlašću Arapa (10. do 14. stoljeće) ediktom kralja Ferdinanda i Izabele Katoličke, 1492. Židovi su deportirani, a Portugal ih je protjerao 1498. Neki su prihvatili kršćanstvo ili su bili prisilno pokršteni (marani) kako bi se spasili, ali su i takvi proganjani (inkvizicija). Njihov bijeg na istok tekao je drugim putem, nego aškenaških Židova. Oni su bježali s obala Mediterana i naseljavali se na području sjeverne Afrike, južne Italije i Dalmacije. Naseljavali su se na području Otomanskog Carstva koje ih je blagonaklono primilo. Naselili su se na Balkan: u Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju, koje su tada bile dio Carstva. U Istanbulu bilo ih je 50.000, u Solunu velika zajednica, došli su u Kairo, Damask, Alep, Izmir (Smirnu) i drugdje. Prije II. svjetskog rata na teritoriju bivše Jugoslavije bilo je 72 aškenaške židovske općine i 36 sefardskih, katkada obje u istom gradu. U Vojvodini bijaše 13 ortodoksnih židovskih zajednica. Sefardi su sa sobom donijeli svoj jezik (ladino) i običaje. U Amsterdamu, nakon oslobođenja od Španjolske (1642), nastaje veliki sefardski židovski centar, a kada nizozemci dolaze u Brazil, i tamo se stvara židovska zajednica, iz koje, pošto Brazil potpadne pod portugalsku vlast (1654), Židovi bježe i šire se po američkom kontinentu, te su tako stvorili i zajednicu u Novom Amsterdamu (današnjem New Yorku).

Povoljni uvjeti na istoku koji su pogodovali razvitku velike židovske zajednice mijenjaju se u 17. stoljeću kada (1648) na jugu Poljske, u Ukrajini, dolazi do ustanka kozaka (Hmeljnicky) protiv Poljaka, ali i protiv Židova, a u borbu se uključuju i Tatari s Krima. Kozaci i Tatari prodiru u Galiciju, Litvu,

Bjelorusiju: nastaju strašni pokolji, zbjegovi, porobljavanje židovskih stanovnika. Kasnije se pobunjenicima priključuje i Moskva. U zemlju prodire i švedski kralj Karlo Gustav X. Između 1648. i 1656. pobijeno je oko 50.000 Židova, i oko 700 zajednica je uništeno. Rijeka izbjeglica ponovno se slijevala prema zapadu. Na istoku dolazi do novih prodora kozaka (1768) iz Ukrajine, a situaciju pogoršava i podjela Poljske (1772). U tim teškim prilikama nastaje novi pokret među Židovima - hasidizam (osnivač Israel ben Elieser). Taj pokret na istoku osnovan je na pobožnosti (bez učenja). Umjesto asketskog učenja i studija, hasidi propovijedaju uživanje u životu uz pjevanje i ples. Osnivali su i svoje posebne kuće za molitvu, a njihovi vođe (*cadiki*) imali su reputaciju "čudotvoraca". Zbog pogroma i bijega, zajednice su se prorijedile teritorijalno i smanjile u članstvu te su bile međusobno izolirane. Ta je situacija pogodovala širenju hasidizma koji se pretežno raširio u središnjoj i južnoj Poljskoj, Ukrajini i dijelu Litve. Taj pokret doveo je do još većeg odvajanja Židova od okolnog svijeta (Keller, 1992). Njima su se suprotstavili rabini u pokretu (*mitnagedim*) osobito u Vilni, koji su zagovarali povratak učenju Tore i Talmuda. Kasnije su neke "sekte", kao Lubaviči u Litvi spojile kabalističko učenje i rabinsko učenje. Hasidske organizacije postojale su i u New Yorku, Londonu i Izraelu.

U Rusiji, u kojoj 400 godina nije bilo Židova, krajem 18. stoljeća i početkom 19, pripajanjem poljskih oblasti, te Litve i Ukrajine došlo ih je više od milijuna. Ruske su vlasti poduzele stroge mjere kako bi spriječile njihovo širenje (propisi o "zonama stanovanja" 1772-1775), prisilno regrutiranje (na 25 godina), odvođenje na "školovanje" židovske djece itd. (Nikola I). Tek Aleksandar II. dopušta naseljavanje Židova u gradove i donekle poboljšava njihov položaj. Nakon atentata na Aleksandra (1881), za što su optuživali i Židove, počinje serija pogroma. Istjerani su iz Moskve, Petrograda i drugih gradova (svibanjski zakoni 1882), uveden je numerus clausus u školama itd. Smatra se da je okrutni pogrom u Odesi 1871. bio prekretnica nakon kojega počinje bijeg Židova iz Rusije. Pogromi 1903. u Kišnjevu i oni 1905. kada je organizacija "stotina crnih" uništila preko 600 zajednica uzrokovali su veliki bijeg na zapad i u Palestinu. Početkom 20. stoljeća bilo je u Rusiji 4 milijuna Židova. Pogromi su doveli do golemog egzodusa Židova na zapad, pa se oni pojavljuju u europskim zemljama (oko 300.000, od toga oko 200.000 u

Englesku /broj se Židova u East Endu povećao od 47.000 na 150.000/ i veliki broj u Francusku) ali je svaki treći istočnoeuropski Židov otišao preko Atlantika. Između 1881. i 1914. godine otišlo je oko 2.750.000 Židova iz istočne Europe. Osim u SAD, otišlo je oko 100.000 u Kanadu, oko 40.000 u Južnu Afriku, a dio odlazi u Palestinu (prva Alija 1880-1890. koja osniva 20 poljoprivrednih naselja uz financijsku pomoć baruna Rothschilda iz Francuske, a druga 1904. do 1914 /oko 40.000/). U Palestini je osnovana 1910. prva kooperativna farma u Deganya od tzv *labor cionista* koja je bila model za kasnije osnivanje kibuca (*kibbutz* znači grupa). Posebno valja spomenuti Rumunjsku, koja je prema Židovima uglavnom provodila politiku preuzetu od carističke Rusije i smatrala se za jednu od najantisemitskih zemalja krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Građanska prava dobili su Židovi u Rumunjskoj tek 1923, ali se antisemitizam nije smanjio nego povećao, posebice osnivanjem "Legije Arkandela Svetog Mihajla" (od Corneliu Zelea Codreanu 1927) poznatoj pod imenom "Željezna garda" jer se pogromi u Bukureštu i Jašiju 1866. nastavljaju sve do kraja stoljeća i kasnije. U toku posljednja dva desetljeća 19. stoljeća pristiglo je u Ameriku 600.000 izbjeglica, a novi pogromi u Rusiji doveli su još 500.000 (1905). Godine 1929. bilo je u SAD 2.300.000 Židova od čega je 71% bilo iz Rusije i 7% iz Rumunjske, velik dio iz Galicije (oko 200.000).

U toku I. svjetskog rata patnje Židova još su se povećale. Čitave su židovske općine u području varšavskog okruga i u Litvi preseljene. Godine 1917. car Nikola II. zbačen je, a privremena vlada opozvala je sve zakone o diskriminaciji Židova. Ali građanski rat osobito je pogoršao položaj Židova. Bilo je oko 1.100 pogroma, uništeno je oko 530 zajednica i ubijeno oko 60.000 Židova. Nakon revolucije dolazi do pogroma pod vodstvom kozačkih atamana i bjelogardijaca (1919).

Nakon I. svjetskog rata Versailleskim ugovorom stvorene su nove države. Rusija se raspala na Finsku, Ukrajinu, Poljsku (oko 3 milijuna Židova), Litvu (150.000), Letoniju (100.000), Estoniju (5.000). Rumunjska se proširila na račun Rusije i Mađarske i dobila u svoj sastav Židove Besarabije, Bukovine i Transilvanije (1 milijun Židova). Mađarska, koja se odvojila od Austrije (191.000) imala je oko 500.000 Židova. U Čehoslovačkoj bilo ih je 350.000,

Bugarskoj 50.000, bivšoj Jugoslaviji 70.000, Grčkoj 75.000 itd. U bivšem SSSR-u ostalo je oko 2.800.000 Židova. Iako je Pariška mirovna konferencija (1919) donijela preporuke o poštivanju jednakih prava svih etničkih i vjerskih zajednica, one se za Židove nisu svugdje provodile, osim u Čehoslovačkoj (T. Masaryk) gdje je njihov položaj bio znatno bolji nego drugdje. Siromaštvo Židova bilo je veliko u Srednjoj i Istočnoj Europi, a situaciju su pogoršale i ekonomske krize 20-ih i 30-ih godina.

Već od početka ovog stoljeća došlo je do redistribucije židovskog stanovništva i danas tri četvrtine Židova živi u zemljama gdje ih prije sto godina nije bilo (Sjeverna i Južna Amerika, Južna Afrika, Australija i Novi Zeland). Migraciju Židova u te zemlje možemo direktno povezati sa događajima u istočnoj Europi krajem 19. i početkom 20. stoljeća (pogromi) i kasnije s pojavom antisemitizma i fašizma tridesetih godina u Njemačkoj i Europi. Većina onih koji nisu uspjeli pobjeći završila je kao žrtva holokausta (oko 6 milijuna europskih Židova), u kojem je stradala trećina cjelokupnog židovskog stanovništva. Godine 1945. ostalo ih je samo 3.100.000 od oko 9.200.000 prije II. svjetskog rata.

Židovi u Hrvatskoj i Zagrebu: promjene u demografskoj strukturi židovske populacije Hrvatske osobito Zagreba

Židovi su se pojavili u Hrvatskoj, prema nekim povjesničarima, već u prvom stoljeću u dalmatinskim gradovima i širili su se zajedno sa rimskim kolonijama. Glavna središta bila su Dubrovnik, Split, manje Rijeka i Zadar. Kasnije u Dalmaciju dolaze izbjegli Židovi iz Španjolske (sefardi). U sjevernu Hrvatsku Židovi dolaze preko Mađarske iz prostora srednje Europe i najprije se naseljuju u malim naseljima a zatim u gradovima (Varaždin 1777, Zagreb 1787, Karlovac 1789). No ima podataka i o ranijoj prisutnosti Židova u Zagrebu i njihovu protjerivanju 1526. Godine 1753. pojavljuju se u Zemunu, a 1746. u Osijeku posebnim dozvolama carice Marije Terezije. Bili su izloženi mnogim ograničenjima za naseljavanje (morali su plaćati posebnu "tolerancijsku taksu",

koja je ukinuta 1846), za posjedovanje nekretnina, za zanimanja, poučavanje, svjedočenje na sudu itd. Godine 1787. morali su uzeti "građanska" prezimena. Ediktom o toleranciji cara Josipa II. iz godine 1782. i kasnijim zakonima njihov se položaj olakšao. Godine 1849. zajamčena je ravnopravnost na području cijele Austrougarske monarhije a Hrvatski Sabor 1873 (ban Ivan Mažuranić) donosi zakon kojim se pripadnicima "izraelitičke vjere" osiguravaju građanska i politička prava.

Podaci o broju Židova prije uvođenja popisa stanovništva, mogu se pratiti iz popisa porezkih obveznika, matičnih knjiga, kanonskih "vizitacija" i drugih dokumenata.

Prvi popis stanovništva u Dubrovniku 1756. pokazao je da u gradu živi 171 Židov, a 1807, kada je Dubrovnik imao 6.654 stanovnika u njemu je bilo 227 Židova (Stulli, 1989). Žive u getu sve do dolaska Napoleona (1808). U Splitu 1778. ima 279 Židova, u Rijeci samo 25. U Dalmaciji broj Židova narastao je od 418 (1817) na 566 (1840), a 1880. bilo ih je 283. Znatno broj živio je u Boki Kotorskoj i Crnogorskom primorju zbog veza i trgovine sa Bosnom, gdje 1910. ima 11.868 Židova, od toga u Sarajevu 6.397.

Prema popisu stanovnika civilne i vojne Hrvatske i Slavonije godine 1857. bilo je prema religiji 5.132 "izraelita" ili 0,6%. U "Krajini" je bilo samo 12 Židova ili 0,1%. Tada je u Zagrebu bilo 625 Židova a u Zagrebačkoj županiji 418, Varaždinskoj 1401, Riječkoj 67, Požeškoj 837, Osječkoj 1784.

Stvaranjem Jugoslavije nakon I. svjetskog rata osnovan je i "Savez jevrejskih ispovjednih općina" 1919, u kojemu je bilo 99 općina i 12 filijala. Do II. svjetskog rata postojala je 121 općina, nakon rata obnovljeno ih je samo 32. Godine 1931. bilo je ukupno 68.405 Židova, pred sam rat oko 75.000 zajedno sa izbjeglicama (Zlatković Winter, 1987). Poslije rata, u popisu iz 1948. bilo je 6.853 Židova, iako je prema evidenciji židovskih općina bilo 11.934 člana. Između 1948. i 1953. u Izrael se iselilo 7.739 Židova, od toga iz Hrvatske oko 1.000 ili polovica onih koji su preživjeli holokaust.

U Hrvatskoj je godine 1953. u popisu stanovništva bilo 413 Židova po

nacionalnosti, odnosno 1.011 po religiji. Godine 1961. popisano je 406 (po nacionalnosti), 1971. popisano je već 2.845, godine 1981. bilo ih je 316, a 1991. 600 po nacionalnosti, odnosno 633 po religiji.

Analiza demografske strukture židovske populacije u Hrvatskoj može se načiniti po dvije osnove. Jedna po službenom popisu stanovništva, a druga iz podataka židovskih općina.

Varijacije broja Židova u popisima stanovništva mogu se objasniti načinom popisivanja, tj. prema nacionalnosti, dok je samo 1953. i 1991. osim nacionalnosti bilo moguće izjašnjavanje prema vjeri. Ako se netko deklarirao npr. kao Hrvat-Židov ili Srbin-Jevrejin, uvršteni su u popis samo kao Hrvat ili Srbin jer se u slučaju kada se u odgovoru nalaze dvije nacionalnosti u obzir uzimala samo prva. Mnogi su se deklarirali i kao Hrvati "Mojsijeve vjere" kako su nazivali Židove poslije rata.¹

Na osnovi popisa stanovništva Hrvatske iz 1953, 1961, 1971. i 1991. napravljena je komparativna analiza njezine demografske strukture i Židova. Analiza je pokazala da se udio mlade populacije (do 14 godina) u Hrvatskoj smanjio od 27,0% 1953. na 19,4% 1991. U Židova je udio mlade populacije znatno manji i 1953. bio je samo 5,8%, 1961. i 1971. oko 11%, a 1991. 6,3%. Udio stare populacije (65 godina i više) porastao je u populaciji Hrvatske od 7,0% 1953. na 13,1% 1991. U istom je razdoblju udio stare populacije Židova

¹ Različiti nazivi za Židove kao *Hebreji*, *Izraeliti*, *Židovi* vuku svoje korjenje iz židovske povijesti. Tako se naziv *Hebrej* odnosi na najranije židovske pretke, patrijarhe Abrahama, Izaka i Jakova, i taj se naziv prvi put pojavljuje u Bibliji (Post 14). Abraham je dakle praotac naroda *Ivrim*. Njegov unuk Jakov dobio je naziv Izrael (Božji borac) i njegovi potomci dobili su ime *bne jisraeli*, djeca Izraela ili Izraeliti. Od njegovih dvanaest sinova nastalo je dvanaest izraelskih plemena, od kojih su deset nestala (kada su 720. godine prije n.e. državu Izrael osvojili Asirci i stanovništvo ubili ili odveli u roblje). Samo su se održali potomci Judina i Benjaminova plemena u kraljevini Judeji, koju su godine 586. prije n.e. osvojili Babilonci i također odveli stanovništvo u ropstvo, ali su im kasnije Perzijanci dopustili da se vrate u Palestinu i ponovno izgrade hram. Tako je nastala prva dijaspora (*galut*) u području Babilona gdje su nastale mnoge zajednice, i izgradila učilišta za molitvu (temelj današnjih sinagoga). U Babilonu je napisan babilonski Talmud (a postoji i jeruzalemski Talmud). Dio Židova pobjegao je u Egipat, gdje je stvorena znatna dijaspora, a dio se nije vratio u Palestinu nego ostao u raznim dijelovima Perzijskog carstva. Kada su Jeruzalem osvojili Rimljani (i razorili drugi hram), oko godine 63. nove ere, Židovi su odvedeni u ropstvo u Rim i tako je stvorena prva europska dijaspora.

Ime Židovi dolazi od Jakovljeva sina Jude, čiji su potomci osnovali kraljevinu Judeju s glavnim gradom Jeruzalemom i koja je kasnije, pod perzijskim, grčkim i rimskim upravljanjem, bila provincija Judeja.

porastao i kretao se u znatno većem opsegu. Tako je 1953. bio 26,4%, a 1991. 43,0%. Prema toj analizi možemo utvrditi da je populacija Hrvatske u procesu starenja, ali da je taj proces mnogo brži u populaciji Židova u Hrvatskoj (Švob, Brčić i Podgorelec, 1994).

Analiza članova židovskih općina bivše Jugoslavije 1971 (4.702 člana, 1.665 u Hrvatskoj) pokazala je da je udio mlade generacije (do 14 godina) 6,1%, a stare generacije (65 godina i više) 22,7% (Perić, 1974-1975).

Posebno me interesiralo kako se kretao broj Židova u Zagrebu, pa sam analizirala popise stanovništva. Tako je u vrijeme kada je Zagreb (tada Gradec i Kaptol) imao samo 9.997 stanovnika u njemu je živio 81 Židov (1809). Godine 1831. njihov je broj porastao na 140, a 1837. na 255 (Zagreb 13.129 stanovnika). Krajem stoljeća (1890) Zagreb broji 37.529 stanovnika i u njemu živi 1.941 Židov ili 5,2%. No, kako Zagreb postaje industrijsko središte, broj se njegova stanovništva znatno povećava (Laušić, 1988), pa raste i broj Židova. Tako npr. 1931. Zagreb broji 185.581 stanovnika, a Židova ima 8.348 ili 4,5%. Godine 1991. u Zagrebu je popisano 446 Židova po vjeri, odnosno 392 po narodnosti.

Analiza strukture članova Židovske općine Zagreb prema popisu preživjelih 1946. pokazala je da od 2.170 Židova koji su se vratili (ili došli) u Zagreb, bilo je njih 115 ili 7,05% mlađih od 15 godina i 185 ili 8,52% starijih od 65 godina.

Istraživanje Židovske općine Zagreb (grada Zagreba) 1995. pokazuje sljedeću strukturu: mlade generacije (do 14 godina) ima 5,4%, a stare generacije (65 godina i više) ima 35,6% (Švob, 1995).

Podaci o broju članova Židovske općine Zagreb (koju je osnovalo 20 židovskih obitelji 1806) pokazuju sljedeće: 1840. 300, 1880. 1.285, 1900. 3.237, 1921. 5.970, 1939. oko 10.200 i 1.000 izbjeglica, 1945. oko 2.300 (Goldstein, 1988: 20).

Razvitak židovskog identiteta

Dok su zapadnoeuropski Židovi težili emancipaciji, oni istočnoeuropski bijahu sve osamljeniji u svojoj ortodoksiji. Na Zapadu je prosvjetiteljski pokret među Židovima *Haskala* (Gross, 1985), osobito nakon 1848, doveo do sukoba između reformista (neologista) koji su zagovarali naobrazbu i asimilaciju, i ortodoksa (starovjeraca), koji su se nadalje držali tradicije i vjere onako kako je zapisano u Tori i Talmudu. Zapravo, ortodokсни judaizam u Zapadnoj Europi pojavio se kao reakcija na emancipaciju Židova (Breurer, 1979), dok je ortodokсни judaizam (prema nekim mišljenjima) na Istoku Europe (Rusiji, Poljskoj i Litvi) ostao izvoran i nije imao emancipatorskih pokreta. Kako je emancipacija na zapadu napredovala, ortodoksi su postali manjina u manjini, npr. u Njemačkoj Židovi su činili oko 1% populacije, a ortodoksa među njima bilo je oko 20%. I u Mađarskoj se smanjivao broj ortodoksa: na kongresu 1868. od 220 delegata bilo je 126 neologista i 94 ortodoksa, koji se odvajaju i stvaraju vlastite komune, a njih se kasnije potvrdilo i vladinim priznanjem obiju organizacija. U Engleskoj, Francuskoj, Nizozemskoj i Skandinaviji emancipacija Židova nije bila tako burna kao u zemljama njemačkoga govornog područja. I u Zagrebu su se odvojili ortodoksi i na neko vrijeme osnovali svoju zajednicu (Schwarz, 1939). U Italiji i Turskoj većina Židova bili su sefardi, koji su ostali homogeni i vezani uz svoju tradiciju.

Ortodokсни Židovi na istoku zadržali su svoj način života u getima i "štetlima", tj. u malim naseljima polugradskog i poluseoskog karaktera. U Litvi, Poljskoj i Bjelorusiji bilo je tisuće takvih naselja u kojima su Židovi bili pretežiti dio stanovništva. I u gradovima su živjeli u odvojenim dijelovima. Govorili su jidiš, tradicionalno se odijevali, a u njihovim školama poučavali su se samo židovski predmeti. Svaki pokušaj modernizacije bio je oštro suzbijan od hasidskog vodstva (Poljska) i od židovskih učilišta (Ješive) (Litva i Mađarska), te od pokreta *Mussar* (Litva 1810-1883). Svojim sadržajem i načinom školovanja doveli su do retardacije ekonomskog napredovanja ortodoksnih židovskih masa u istočnoj Europi, a to je, uz represivne mjere vlade, dovelo do osiromašenja Židova u istočnim europskim zemljama.

U zapadnim zemljama Židovi imaju visok obrazovni i životni standard, poštovani su intelektualci, znanstvenici i tehničari. Čak su i ortodoksni Židovi Zapada, za razliku od onih s Istoka, dopuštali opće programe uz židovske predmete u svojim školama, dakle održavali su ravnotežu tradicije i modernizma.

Istočni Židovi nisu se emancipirali. Živjeli su u odvojenim regijama u kojima je bio udio židovske populacije oko 11%. U Litvi i Bjelorusiji bilo je 52% Židova urbane populacije, u Ukrajini 20%, a bilo je mnogo gradova srednje veličine u kojima su Židovi činili većinu.

Zbog tih je razlika i cionizam, koji je potekao na Zapadu, imao drukčiji tok na Istoku, gdje su mladi, koji su odlazili na Zapad na školovanje zbog ograničenog broja (*numerus clausus*) u Rusiji, prihvatili cionizam ne samo kao ideju o svojoj židovskoj državi, već i kao ideju o svojoj emancipaciji, prekidu s ortodoksijom i pritiskom patrijarhalnih očeva i religioznih rabina. Godine 1882. osnovano je u Harkovu društvo “ljubitelja Ciona” (*Lovers of Zion*) koje se zalagalo za kolonizaciju Palestine. Oni su bili u sukobu sa židovskom radničkom partijom “Bund” koja je bila za kulturnu autonomiju Židova unutar socijalističke države. Cionizam koji je potekao na emancipiranom Zapadu zalagao se, za razliku od “ljubitelja Ciona”, za stvaranje židovske nacionalne države ravnopravne s drugim svjetskim državama, za “normalizaciju” položaja Židova. Osnivač cionizma T. Herzl smatrao je da će se tako smanjiti i antisemitizam. No relativno “razumijevanje” za antisemitizam prvih cionista pokazalo se velikom zabludom pojavom nacizma i poslije holokausta.

Iz cionističkih klubova istočne Europe (Elon, 1971) potekli su i prvi pioniri koji su otišli u Palestinu (prva, druga i treća Alija), koji su svoje ideale o novom pravednom društvu i novom “slobodnom” Židovu prenijeli i tako utjecali na formiranje države Izrael. Osnivači Izraela, stvaraoci njegove nezavisnosti i politike bili su upravo ljudi koji su u mladosti pobjegli od represija društva, zajednica i ortodoksnih obitelji na istoku Europe. Druga generacija “sabara” (tj. onih rođenih u Izraelu) odgojena je u novom duhu, bez opterećenja

prošlosti, bez sjena iz dijaspore. Cionizam je donio mnoge promjene i suprotstavljanja u židovskim shvaćanjima. Sada se postavilo pitanje značenja dijaspore, jer se boravak u njoj više ne može smatrati voljom ili "kaznom" Božjom ("Jahve će vas raspršiti po narodima, i ostat će vas samo malen broj među narodima među koje vas Jahve odvede" - Pnz 4,27), a povratak u Palestinu izgubio je vjersko značenje.

Istočnoeuropski Židovi imali su tri izlazne alternative: odlazak u Ameriku, odlazak u Palestinu, te ostanak u zemlji praćen revolucionarnim pokretima i razočaranjima u njima. Mnogi revolucionari su bili Židovi (Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Sverdlov, Sokolnikov i drugi). Odnos Trockog prema cionizmu bio je negativan, on je na suđenju 1905. izjavio "Ja sam revolucionar, nisam Židov". No ubrzo su sve političke i religiozne organizacije, osobito ješive, bile raspršene. Nakon pobjede nad Trockim Staljin je zatvorio posljednje preostale židovske organizacije kao i židovsku sekciju Komunističke partije. Židovi su "očišćeni" iz državnih i partijskih institucija (između 1934. i 1938, a osobito 1939). U isto vrijeme dok se to događalo u SSSR-u, u zapadnoj Europi vladao je histerični strah od "židovskog boljševizma" što je dovelo do restrikcije ulaska Židova s istoka. U SSSR-u i cijelom istočnom komunističkom bloku u poslijeratnom razdoblju počinje širenje antisemitizma. Iako je SSSR podržao osnivanje Izraela već 1948. počinje kampanja protiv židovskih "kozmpolita" i "buržuja". Ubijen je Solomon Mihoels, vođa sovjetskih Židova a mnogi su drugi uhićeni i pogubljeni 1952. Iskonstruirana je "doktorska zavjera" u kojoj su istaknute židovske liječnike optužili da su htjeli otrovati vrhovne sovjetske rukovodioce po instrukcijama američkih židovskih organizacija (JOINT). Prema nekima, Staljin se spremio deportirati sve Židove u Sibir, ali ga je u tome spriječila smrt 1953. U Čehoslovačkoj, u kojoj je 1950. ostalo oko 20.000 Židova, konstruirano je suđenje glavnom sekretaru češke komunističke partije Rudolfu Slanskom i drugim židovskim vođama pod optužbom da su surađivali sa zapadnim imperijalistima, cionistima, titoistima i trockistima. Optužbe su se ponovile i 1968, kada je ugušeno "Praško proljeće" Aleksandra Dubčeka. I u Mađarskoj su bili progoni neposredno nakon rata, a tome je doprinio i Mátyás Rákosi, generalni sekretar mađarske Komunističke partije (Židov, kao i mnogi njegovi suradnici) koji je provodio

“sovjetizaciju” Mađarske. Protesti 1956. protiv sovjetske uprave ipak nisu pojačali antisemitizam, jer su i mnogi Židovi bili u tom pokretu. Osobito u Poljskoj, u kojoj je prije rata bila najveća židovska zajednica u Europi i u kojoj je bila koljevka mnogih pokreta kao što je cionizam, “bundizam” i vjerskih pokreta (hasidi) počeo je već 30-ih godina pojačan antisemitizam, počeli su ekonomski bojkoti, diskriminacija, napadi Katoličke crkve i optužbe da su Židovi “agenti sovjetskih komunista”. Te su se optužbe ponovile i nakon rata, kada su Židove koji su se spasili u SSSR-u nakon povratka u Poljsku optuživali da su suradnici sovjetskih osvajača. Kada su komunisti došli na vlast 1948. u vladi je bilo mnogo Židova, što je povećalo antisemitizam. Čak je bilo nekoliko pogroma, npr. u Kielcu gdje je ubijen 41 Židov i 75 ranjeno. Neki su Židovi ubijeni prilikom pokušaja da dobiju natrag svoje vlasništvo. Oko 100.000 preživjelih poljskih Židova napustilo je Poljsku 1947, a oko 50.000 između 1948. i 1950. Bilo je još kriza: 1956, a 1968. velika anticionistička kampanja dovela je do odlaska tri četvrtine preostalih Židova. I nakon pada komunizma 1989. pojavljuje se slogan “judeo-komunizam”, a Poljska želi postati “čista poljska i katolička nacija”. Diskusije oko Auschwitza (Oświęcim) i samostana karmeličanki u njemu potaknule su novi val antisemitizma (govor kardinala Glempa), a u predizbornoj kampanji Lecha Wałęse protiv Tadeusza Mazowieckog, upotrebljavane su optužbe da je Mazowiecki “kripto-Židov” i da je kontroliran od Židova te da je vrijeme da dođu na vlast “pravi Poljaci” kao Wałęsa. Čak je biskup Orszulik prilikom izbora 1990. potvrdio da Mazowiecki nije Židov nego Poljak čije se porijeklo može pratiti do 15. stoljeća (Brumberg, 1994). Poljaci se ne mogu okriviti za direktno sudjelovanje u holokaustu, već im se predbacuje indiferentnost i pasivnost prema ustanku u Varšavskom getu. Mora se dodati da je od 1943. postojala “Żegota” (organizacija za pomoć Židovima) no tada je već većina Židova bila odvedena. Tako je Poljska danas praktično bez Židova, a antisemitizam je i nadalje ukorijenjen u društvu, uključujući i inteligenciju. Tako je Poljska klasičan primjer “antisemitizma bez Židova”. Interesantna je činjenica da su Židovi u Rumunjskoj pod diktatorskim režimom Ceaușescua imali veliku autonomiju i mogućnost emigriranja. Moses Rosen bio je od 1948. do 1994. predsjednik židovske zajednice i vrhovni rabin, bio je suradnik vlade i uspio je ono što nije Židovima u nijednoj drugoj komunističkoj zemlji uspjelo: osnovati židovske

vjerske škole, dovesti pomoć JOINT-a, omogućiti emigriranje velikog broja Židova (1992. bilo je službeno samo 9.100 Židova a neslužbeno 13.800). Rosen je bio vrlo angažiran nakon snaženja antisemitizma posljednjih godina. Novi lider zajednice Nicolae Cajal uveo je mnoge novine kao razdvajanje dužnosti predsjednika zajednice i rabina, uveo je izbore za organe židovskih zajednica i u svojim nastupima nastojao umanjiti antisemitizam, odvajajući najradikalnije antisemitske stranke od ostalog pučanstva. Najavio je da će iskoristiti prednosti rumunjskoga izbornog zakona koji predviđa gotovo automatsku reprezentaciju predstavnika etničkih manjina u vladi te da će se kandidirati na izborima 1996 (Saphir, 1994). U Mađarskoj su se Židovi, međutim, protivili proglašavanju svoje zajednice etničkom manjinom što je omogućavao novi zakon o pravima nacionalnih i etničkih manjina (1993). Iako bi tim zakonom dobili potporu svojim institucijama, čak i tzv. pozitivnu diskriminaciju, i bili zaštićeni od napada, oni smatraju da bi to unekoliko ugrozilo njihovu stvarnu autonomiju (koju su imali kao vjerska zajednica još od vremena Austro-Ugarske). Već je 1984. skupina židovskih intelektualaca napisala otvoreno pismo "Shalom" kojim protestira protiv položaja Židova samo kao vjerske manjine, smatrajući da su oni integrirani dio mađarskog društva, a ne asimilirani, te da zajednica treba prihvatiti židovski udio u mađarskoj povijesti i kulturi. Deklarirali su svoju lojalnost mađarskom narodu ali ne i tadašnjoj vladi i politici. Interesantno je da su "desne" antisemitske partije veoma zainteresirane da se Židovi proglase etničkom manjinom, vjerojatno jer bi se time deklarirali kao "stranci" i ne bi mogli djelotvorno sudjelovati u pitanjima koja se tiču mađarske većine. Diskusije o toj problematici još traju.

Ove, dosad relativno nepoznate činjenice o položaju Židova "iza željezne zavjese" i nakon pada komunizma, bijahu značajan faktor u formiranju identiteta Židova u istočnoj Europi. Zbog toga su se Židovi, bilo da su otišli u Ameriku, bilo da su otišli u Palestinu, te ostali u istočnoj Europi, razvijali u različitim prilikama i tijekom vremena razvijali identitet u tri pravca.

Židovi u SAD bili su najprije određeni religijom, a po nacionalnosti su se smatrali Amerikancima, građanima Amerike. U posljednje vrijeme, oživljavanjem multikulturalne politike i naglašavanjem etničkih obilježja, uz

istovremeno slabljenje vjere i religijske prakse (života po vjerskim zakonima) počinju o sebi misliti kao o etničkoj skupini.

Danas su u Americi dva osnovna kriterija židovstva - pripadanje (članstvo) židovskim sinagogama (ortodoksnj, konzervativnoj ili liberalnoj) i židovskim dobrotvornim organizacijama, i filantropija koja se očituje u donacijama za potrebe židovskih organizacija u Americi i izvan nje, osobito onih u Izraelu. Pripadnost ortodoksnj, konzervativnoj ili liberalnoj sinagogi zapravo je vezana za pojedine generacije. Ortodoksnj pripadaju Židovi stariji od 65 godina, njihova djeca pripadaju konzervativnoj, a u liberalnoj su najmlađe generacije. U posljednje vrijeme Židovi u Americi susreću se sa "crnim antisemitizmom", tj. antisemitizmom među crnačkom populacijom, po nekima povezanom s uvozom antisemitizma iz muslimanskih zemalja.

U Izraelu se židovski identitet poistovjećuje s nacionalnim, stvara se novi "izraelski identitet". Naseljavanje u Palestinu dovelo je, s jedne strane, odvajanje od židovske "prošlosti u dijaspori" i otvaranju prema sadašnjem okolnom svijetu. U "Erec Izraelu" stvorena je nova zajednica *Jišuv* koja je od početka izbjegavala upotrebu naziva "Židov" i prihvatila naziv "Hebrej". Sve institucije imale su naziv "hebrejski" (sindikati, sveučilište, Tel Aviv je bio prvi hebrejski grad, itd). Osobito se forsiralo učenje i govor hebrejskog jezika koji je tako transformiran od jezika molitve i studija svetih knjiga u jezik moderne komunikacije. Jidiš, jezik što su ga govorili istočnoeuropski Židovi nastojao se zaboraviti i iskorijeniti iz upotrebe. (I reformirani Židovi u Americi primjenjivali su ime "Hebrej" a asimilirani francuski Židovi uzeli su naziv "izraeliti" umjesto "Židovi".) Novija istraživanja u Izraelu pokazala su da mlade generacije većinom smatraju da nemaju mnogo zajedničko sa Židovima u dijaspori, mnogi nisu znali nabrojiti ni jednu židovsku organizaciju iz dijaspore. Većina je smatrala da je njihov izraelski identitet određen židovstvom. Unatoč vrlo heterogenom sastavu Izraela od migranata iz oko 100 zemalja i različitih političkih pa i vjerskih strujanja, stalna borba za očuvanje Izraela, stalna opasnost od okolnoga (i vlastitog) arapskog svijeta, održala je jedinstvo Izraela i potporu židovske dijaspore. Židovi u Izraelu uglavnom su sefardskog i aškenaskog podrijetla pa tako svaka skupina ima i svoje rabine. Prvi doseljenici

dođoše iz istočne Europe i osnivaše poljoprivredne zadruge (kibuce i moaševime). Danas ima 269 kibuca sa oko 126.000 članova i čine samo 2,5% stanovništva, a ipak pridonose 45% poljoprivrednih i 9% industrijskih proizvoda. U pokretu kibuca, koji se žele održati i adaptirati, danas je vodeći kibuc Hatzerim koji je osnovan u jednonočnoj akciji (u vrijeme sukoba sa Britancima i Arapima) zajedno sa još 10 negevskih kibuca. Polovica današnjih članova kibuca podrijetlom je iz južnoameričkih omladinskih cionističkih pokreta koji zadnjih desetljeća dolaze i nadomještavaju odlazak djece iz kibuca (otišlo ih je oko 45%). Kasnije pristigli aškenaški Židovi (koji su pobjegli nakon dolaska fašizma na vlast), naselili su se uglavnom u gradovima. Poslije izraelsko-arapskih ratova pristigli su mnogi Židovi iz zemalja sjeverne Afrike, sefardi, koji su uglavnom bili manje obrazovani, imali veće obitelji i drukčije običaje. To se odrazilo i na ekonomski i na politički život u zemlji, npr. sefardi su podržavali radikalnije struje i stranke, osobito u odnosu prema Palestincima. No novi mirovni procesi, mir s Palestincima, vraćanje okupiranih dijelova, potpisivanje mirovnih sporazuma s okolnim arapskim zemljama prijeti narušavanjem jedinstva u Izraelu. Kao primjer možemo navesti nedavno ubojstvo Jicaka Rabina od ruke židovskog vjerskog fanatika. Postavlja se i pitanje odnosa dijaspora-Izrael, koje je uvijek bilo osjetljivo zbog politike Izraela - da se samo u Izraelu može održati pravo židovstvo.

Židovi u Rusiji i drugim bivšim republikama SSSR-a smatraju se Židovima zbog svoga nacionalnog podrijetla i osjećaja, a ne više zbog religije, i organiziranja u židovske zajednice. Takav je razvoj diktiran državnim i društvenim stavovima. Uvođenje internih putovnica i službena registracija po nacionalnosti (već prilikom polaska u školu ili u djece iz mješovitih brakova pri dobivanju putovnica) spriječila je potpunu asimilaciju Židova, tj. promjenu svoga židovskog identiteta u ruski. Antisemitizam u Rusiji bio je uveden i proveden državnom politikom i njezinim institucijama, suzbijajući sve aspekte židovskoga nacionalnog, vjerskog i kulturnog života. Pod geslom borbe protiv cionizma, uspješno se uvodio u svijest građana "politički antisemitizam". Za vrijeme Gorbačovljeve "perestrojke" ukida se politički antisemitizam i počinju se organizirati židovske zajednice. No, porastom nacionalizma, antisemitizam je oslobođen partijske kontrole i postaje tako dijelom ideologije mnogih pokreta

i političkih partija. Žirinovski, lider Liberalne demokratske partije Rusije (LDPR) i sam je porijeklom Židov. On je primjerice 1994. rekao: "Zašto je cionizam tako loš. Jer slabi Rusiju. Američki Židovi čine Ameriku jakom, a ruski Židovi čine Rusiju slabom, i to rade da bi mogli otići u Izrael. Oni bi trebali ostati ovdje. Najveći problem jesu Amerika i cionisti..." Pojavljuju se demonstracije, antisemitski govori u parlamentu, 50 antisemitskih periodika slobodno cirkulira, kao i knjige, pamfleti, TV i radio emisije. Ovi događaji pospješuju emigraciju Židova (uz ekonomske teškoće) u Izrael, SAD i Njemačku. Od 1989. židovska se populacija prepolovila.

Židovi u Rusiji i SSSR-u najmanje su tri puta mijenjali svoj identitet u ovom stoljeću (Gitelman, 1994):

1. Prva promjena bila je od tradicionalno religioznih Židova, zatim Židova cionističke orijentacije iz predrevolucionarnog razdoblja, u rusku kulturu i ruski identitet. Samo je mali broj Židova pripadao sekularnom socijalističkom *jidiš* identitetu.

2. Druga se promjena dogodila kada su holokaust i staljinizam razorili iluzije Židova o prihvaćenosti i uspješnoj asimilaciji. Sovjetski Židovi veoma su akulturirani, ali nisu asimilirani, oni su osiromašeni u svojoj židovskoj kulturi, ali nisu primljeni u "sovjetsko društvo". Oni su dakle izgubili svoju religiju i kulturu, ali ne svoj židovski identitet. Za to vrijeme za većinu aškenaskih Židova u bivšem SSSR-u židovski identitet formirao se po četiri osnove: identitetu koji im je postavila država, antisemitizmu, holokaustu i postojanju Izraela.

3. Nakon 1988 (perestrojke) došlo je vrijeme da Židovi redefiniiraju svoj identitet. Uz masovnu migraciju u Izrael, došla je i prilika da se obnovi židovski život i kultura. Danas, prvi put nakon revolucije 1917, Židovi su slobodni da rekonstruiraju svoje zajednice i identitet.

No u postsovjetskom vremenu židovski opstanak u opasnosti je i zbog promjena biološke baze: visokog broja mješovitih brakova, visokog mortaliteta i niskog nataliteta.

Hoće li se obnoviti židovski identitet u zemljama bivšeg SSSR-a ili će prevladati emigracija, ovisi o mnogo faktora, među ostalima i o tome kako će se razvijati demokratski procesi i ekonomski oporavak.²

Samo one židovske organizacije koje mogu naći financijera u Rusiji ili izvan nje mogu preživjeti, što znači da je život zajednica ovisan o onima koji ih financiraju. Najvažnije su organizacije JOINT (New York) i Židovska agencija (Jewish Agency, Jeruzalem). Židovska agencija tretira židovske zajednice u Rusiji glavnim rezervoarom nove migracije, smatrajući da zajednice u dijaspori nemaju perspektivu. Stoga Židovi trebaju migrirati u Izrael i za to se pripremati kako bi se tamo lakše apsorbirali.

Njihovi su programi vezani uz učenje hebrejskog, poznavanje života (kulture i zakona) u Izraelu i priprema za zapošljavanje.

JOINT ima sasvim drukčiji pristup: da je neophodno razvijati zajednice u Rusiji, stimulirati židovske nacionalne institucije i razvijati rusku židovsku kulturu (Jidiš).

Organizacija VAD (1992) ujedinjuje oko 90 regionalnih židovskih organizacija. 72% njihovih članova ima cilj vratiti židovsku tradiciju, religiju, kulturu i židovski komunalni život u Rusiji.

Napadom Njemačke na SSSR u II. svjetskom ratu i brzim prodorom bila su zauzeta područja koja su imala najveću koncentraciju Židova (oko Odese i

² Staljin je bio zainteresiran za etnička pitanja i izvršio je mnoge promjene i preseljenja za svoje vladavine, primjerice kontrolu regije Nagorno Karabah, preseljenje krimskih Tatara i Grka u srednju Aziju, preseljenje Nijemaca s Volge itd. godine 1928. ukazom tadašnjeg šefa države Kalinjina započelo je naseljavanje Židova na područje 9.000 km jugoistočno od Moskve.

Tako je stvoreno "Židovsko autonomno područje" Ruske federacije, s nacionalnom, jezičnom i kulturnom autonomijom, ali je židovska religijska tradicija bila "tabu". Tamo se naselilo oko 40.000 Židova u malo naselje Tichonjka.

No gotovo cijela vodeća garnitura autonomije bila je žrtvom "čistke" između 1936. i 1939. Broj židovskih iseljenika 1940. vjerojatno je bio samo 13.000.

Osnivanje države Izrael dovelo je do anticionističke djelatnosti Kremlja, čak je nastao i tzv. "anti-pesah" pokret (Židovi protiv vlastite religije). Godine 1949. zatvorene su škole na jidišu, zatvoreno je židovsko kazalište, 40.000 židovskih knjiga spaljeno je na ulicama.

Uhićenje liječnika iz Kremlja 1953. odrazilo se i na položaj Židova u Birobidžanu. Sada u "židovskoj autonomiji" živi 10.600 Židova (od toga 8.400 u Birobidžanu) i čine 4% stanovništva.

Kijeva, oko 2 milijuna). Još je otprilike 1.500.000 Židova dospjelo pod Njemačku s područja koje je prije zaposjeo SSSR (npr. Baltičke zemlje). Spasili su se samo oni koji su na vrijeme otišli, osobito u unutrašnjost SSSR-a i dio poljskih Židova. Smatra se da je u SSSR-u u granicama iz 1939, zajedno s baltičkih državama, stradalo oko 2.300.000 Židova.

Popisi stanovništva SSSR-a pokazali su da je 1959. bilo 2.267.800 Židova; godine 1970. bilo ih je 2.150.700, a 1979. 1.800.900. Iako su migracije i odlasci iz SSSR-a bili niski, ipak je između 1948. i 1986. otišlo oko 290.000 Židova, pretežno u Izrael, a dio u Njemačku. Između 1987. i 1990. otišlo je daljnjih 300.000. Imigracija u Izrael nastavlja se ubrzanim tempom: 1989. 12.900; 1990. 185.000; 1991. 148.000; 1992. 65.000; 1993. 66.000 (Della Pergola, 1992a,b). Godine 1994. otišlo je više od 46.000, a 1995. oko 60.000 Židova. Godine 1995. otišli su i posljednji Židovi iz Čečenije (330). U posljednje vrijeme pojačava se iseljavanje iz Ukrajine. Etnički konflikti u Gruziji, Tadžikistanu, Abhaziji, Azerbajdžanu i drugdje dovode do masovnih migracija. Mnoge zajednice koje su postojale i dvije tisuće godina, naseljene još u vrijeme stvaranja grčkih kolonija, sada nestaju, a postojalo je i Hazarsko carstvo koje je nestalo. Osobito se to zapaža u muslimanskim republikama koje prolaze kroz proces "islamizacije" pod utjecajem Irana i umjerenije Turske. Dolazi i do migracija iz baltičkih zemalja zbog političkih i ekonomskih promjena.

No i u nekim drugim komunističkim zemljama gotovo su nestale židovske zajednice, kao primjerice u Albaniji, gdje su 1991. emigrirali u Izrael (320) i SAD (50) od onih koji nisu stradali u holokaustu (400).

U Kini je bilo oko 30.000 Židova 1941, emigrirali su 1949, a s Kube, u kojoj je 1948. živjelo 12.000 Židova, emigrirala je većina 1959. i danas ih ima oko 1.000.

"Ispraznile" su se i neke druge zemlje na istoku Europe sa starim židovskim zajednicama, primjerice u Grčkoj u kojoj je od 77.000 Židova (1939) ubijeno 65.000. Većina od preživjelih (11.000) odlazi 1945. i danas ih ima oko 4.800. Iz Turske je između 1948. i 1950. otišlo 37.000 Židova (većinom u Izrael). Danas ih ima oko 23.000.

Tablica 2: Židovska emigracija iz zemalja bivšeg SSSR-a 1989-1995

Zemlje bivšeg SSSR-a	1989.	1995.	imigranti ("olim") u Izrael 1989-1991
Rusija	834.000	600.000	176.744
Ukrajina	618.000	446.000	153.016
Bjelorusija	150.000	94.000	49.243
Moldavija	81.000	40.000	37.478
Latvija	30.000	15.000	9.655
Litva	11.000	6.000	5.059
Estonija	4.500	3.000	899
Gruzija	30.000	13.000	3.271
Uzbekistan	120.000	45.000	57.587
Azerbajdžan	55.000	25.000	22.609
Kazahstan	20.000	15.000	4.116
Tadžikistan	12.000	1.500	9.581
Kirgistan	8.000	4.500	2.721
Turkmenstan	2.300	2.000	296
Armenija	1.500	300	1.170
UKUPNO	1.977.300	1.310.300	543.544*

*Židovska populacija smanjila se prema tablici za 667.000.

Prema: Jewish Agency Communications Division, Jerusalem, 1995.

Židovi u postkomunističkim europskim zemljama (bez bivšeg SSSR-a)

Židovi u Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj, Rumunjskoj, Bugarskoj i Jugoslaviji, koji su ostali nakon holokausta, u kojem su strahovito stradali

(osim u Bugarskoj),³ dugo su vremena živjeli pod komunističkom vladavinom koja ne samo što je diktirala asimilaciju svojim službenim stavovima prema etničnosti i religiji, nego su državne institucije politikom anticionizma podržavale antisemitizam. Stradanje Židova u holokaustu bilo je u svijesti građana prebačeno na nacističke okupatore, nijekajući sudjelovanje vlastitih pronacističkih snaga u njihovu uništenju, i zaboravljajući vlastitu pasivnost prema holokaustu. Holokaust je bio dio opće antifašističke revizionističke povijesti u kojoj se više veličalo vlastite zasluge i stradanja nego osuđivalo antisemitizam.

Razmjer stradanja Židova u tim zemljama možemo ilustrirati sa nekoliko podataka.

U Mađarskoj, gdje je pripojenjem Slovačke, Transilvanije i nekih drugih područja broj Židova između 1938. i 1940. porastao od 400.000 na 750.000 ubijeno je oko 600.000. No oni bježe i nakon rata, primjerice, prilikom sovjetske invazije (1956) i dio njih odlazi u Švedsku. Danas ih ima oko 80.000 i predstavljaju najveću zajednicu u tom dijelu Europe.

Židova u Čehoslovačkoj (danas Češkoj i Slovačkoj) bilo je godine 1935. 375.000, spasilo se samo 42.000. No oni odlaze 1952. i 1968 (*Češko proljeće*) i danas ih ima oko 12.000, od toga u Slovačkoj (koja se odvojila od Češke) 1930. bilo je 138.000, a danas ih ima 3.000.

Židova Bugarske koji su stradali u pripojenim područjima (12.000) 1945. bilo je 50.000. No većina odlazi između 1948. i 1951. u Izrael; danas ih ima oko 4.000 i odlazak se nastavlja. Židova u Poljskoj je bilo oko 3,5 milijuna, stradalo je oko 2,6 milijuna. Odlaze iz Poljske 1948, 1956. i 1968, i danas ih ima samo oko 6.000.

³ U Bugarskoj nije bilo tradicije antisemitizma. Početkom II. svjetskog rata počinju se primjenjivati neki propisi, npr. nezapošljavanje Židova u državnoj administraciji. Službeni progoni Židova počinju donošenjem zakona o "obrani nacije" 1941. Oko 12.000 Židova s okupiranih područja Grčke i Jugoslavije deportirano je u logore i ubijeno. Židovi koji su bili bugarski državljani spašeni su u posljednji čas zauzimanjem kralja Borisa III. Antižidovska ograničenja počela su krajem II. svjetskog rata. Krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina pod utjecajem staljinskih antižidovskih mjera u SSSR-u Židovi su u Bugarskoj izbačeni iz Ministarstva unutarnjih poslova i službe sigurnosti. Danas nema ozbiljnih antisemitskih manifestacija u Bugarskoj.

U Rumunjskoj je pred II. svjetski rat bilo oko 800.000 Židova od kojih je stradalo oko 385.000. Većina preživjelih (400.000) odlazi između 1948. i 1952. u Izrael (oko 125.000). Danas ih ima oko 13.800 (1992).

U bivšoj Jugoslaviji 1931. bilo je 68.405 Židova, a pred II. svjetski rat, zajedno sa izbjeglicama, bilo je oko 75.000 (Zlatković Winter, 1987). Stradalo je 80%. Godine 1948, u prvom popisu stanovništva, registrirano je samo 6.853 Židova, iako je prema evidenciji članstva u 32 obnovljene židovske općine bilo oko 11.000 članova. Između 1948. i 1953. njih 7.739 odlazi u Izrael. Odlazak se nastavlja, a osobito u toku sadašnjeg rata, pri čemu je najviše stradala stara sefardska zajednica u Bosni i Hercegovini odakle je samo do 1995. došlo u Hrvatsku preko 800 osoba, a u Sloveniju oko 40, no većina je otišla u treće zemlje i Izrael, a u Hrvatskoj su ostali samo stari i bolesni većinom u židovskim staračkim domovima.

Sudbina Židova u postkomunističkim zemljama ovisiti će o budućem razvitku tih zemalja u tranziciji, koji se ne odvija jednakim tempom i smjerom.

Zajedničko za političke sisteme u tim zemljama jest da su demokratski po obliku, a nacionalistički po sadržaju (Schopflin, 1994). Naziv "postkomunizam" može se primijeniti na te zemlje stoga što je komunizam ostavio tako duboke tragove u njihovu životu da će zahtijevati velike napore za stvaranje demokratskoga i tržišno orijentiranog društva.

Jedna od zapreka u novim procesima jest i nasljedstvo velikoga državnog birokratskog aparata, koji i nadalje teži politizaciji i "moralnom" prosuđivanju, što otežava profesionalizam i autonomnost institucija. Posebno je štetan odnos prema inteligenciji (a među njima ima mnogo Židova), koja je stvorena u vrijeme komunističkog razdoblja i koja uglavnom nije bila čvrsto vezana uz komunistički sistem. Nova postkomunistička "elita" nije mogla ili nije htjela prepoznati tu autonomiju inteligencije sumnjičeći je vezama sa "starim režimom". Zbog toga nastoji stvoriti svoje vlastite kadrove u javnom sektoru i time ga politizira. Politizacija pak dovodi do miješanja države i u one sfere koje su u drugim demokratskim društvima autonomne, kao što su ekonomija, pravo, kultura pa i religija.

Mnoge prijašnje komunističke partije pretvorene su u demokratske socijalističke partije, osobito u Poljskoj, Mađarskoj i Litvi, čak su u nekim zemljama dobile većinu u slobodnim izborima. Među njima neke nostalgично-autoritativne stranke imaju utjecaja u Slovačkoj i Rumunjskoj. Tzv. šovinokomunisti ozbiljna su snaga u Rumunjskoj, jer su zapravo ostali na vlasti i nakon svrgnuća Ceaușesca. U Republici Češkoj konzervativna je koalicija svojom politikom prepriječila jačanje lijevih partija. Pojavljuju se i “desno” orijentirane stranke koje se zasnivaju na populizmu i ksenofobiji. U svoju ideologiju većina je uključila i antisemitizam. One računaju na politički, ekonomski i socijalno marginalizirane grupe gubitnika u procesu transformacije. Vezane za nacionalizam nisu samo “desne” nego i neke “lijeve” partije, primjerice u Srbiji. Promjene koje su dovele do osiromašenja nekih slojeva a do bogaćenja drugih i korupcija povoljna su klima za djelovanje populista i nacionalista. Na to su osobito osjetljive multietničke zajednice, jer težnja nacionalnoj homogenizaciji može imati posljedice za prava manjina, pa i “etničkog čišćenja”.

Židovi se danas, kada se nastoje vratiti judaizmu, tj. židovskoj religiji i tradiciji, susreću sa znatnim antisemitizmom u društvima i državama koje se naglo vraćaju religiji i nacionalnoj državi. No mnoga su antisemitska osjećanja dio opće ksenofobije i rasizma koji je zahvatio europske zemlje. Godine 1991. konstatirano je da u Poljskoj, Mađarskoj i Čehoslovačkoj ima manje negativnih osjećaja prema Židovima nego prema “Ciganima, bivšim komunističkim funkcionarima i predstavnicima internacionalnih tvrtki”. No svi su se u tim zemljama složili (preko 75%) da “cionizam jest rasizam”. Pretpostavlja se da dio takva shvaćanja proistječe i iz bojazni da će Židovi tražiti povrat imovine koja im je oduzeta (ili njihovim roditeljima). Najveći antisemitizam je u Poljskoj (osobito u seljaka), koji smatraju da Židova ima više nego što ih stvarno ima i da imaju previše utjecaja u društvu i politici. Mišljenje da Židovi ostaju posebno “pleme” i da nisu dio nacionalne većine očito je u cijeloj postkomunističkoj Europi, osim možda u Mađarskoj, gdje prema novijim studijama tri četvrtine ljudi misli da su dio nacije i da je razlika jedino u religiji. Bilo je i ponekad otvorenih napada na Židove, pa je zbog toga Istvan Csurka (potpredsjednik) morao odstupiti. U vrijeme najveće antižidovske retorike 1990. od 80.000 samo

je 440 Židova emigriralo u Izrael. Od svih tih država u prijelazu sada se čini da novonastala država, Slovačka,⁴ u kojoj ima samo oko 3.000 Židova, pokazuje najviše antisemitizma, 57% vjeruje da Židovi imaju previše ekonomskog utjecaja a 42% da ih ima previše u političkom životu. Utjecaja imaju i slovački nacionalisti koji žele rehabilitirati predsjednika Josef Tisa iz vremena njihove fašističke države. U Poljskoj i Slovačkoj antisemitizam pokazuje jedan od četvorice, u Mađarskoj jedan od sedmorice, u Češkoj jedan od deseterice stanovnika. Na području bivšeg SSSR-a smatra se da od 280 milijuna ljudi oko 10% ima jaka antisemitska osjećanja. U Rusiji postoji tzv. "ideološki antisemitizam", jer rukovodioci "Pamjati" optužuju Židove za boljševičku revoluciju i sadašnje probleme zemlje.

Rumunjska je bila jedna od najantisemitskijih zemalja u 19. i početkom 20. stoljeća, osobito u vrijeme tzv. "Željezne garde" s kojom se danas identificiraju mladi u Rumunjskoj. U Rumunjskoj u ime antisemitizma, niječe se i holokaust u posljednje vrijeme. Antisemitizam se pojačao između 1991. i 1992. tako da je čak vrhovni rabin tada smatrao kako se sigurnost Židova ne može dulje garantirati.

Bez obzira ima li danas više antisemitizma (Wistrich, 1993) nego prije, i u kakvim se sve novim oblicima pojavljuje, istraživanja su pokazala (i u Europi i u Americi) da sedam od deset Židova vjeruje da raste do točke kada se Židovi moraju zabrinuti. Izgleda da ne-Židovi smatraju da ima manje antisemitizma nego Židovi. Tako je u bivšem SSSR-u 1991. istraživanjem ustanovljeno da 10% ne-Židova smatra da su "pogromi vjerojatni" a 3% "da će se vrlo vjerojatno uskoro dogoditi". No čak 44% Židova odgovorilo je da će do pogroma doći vrlo brzo (no oni se nisu dogodili).

⁴ Slovačka je najprije bila dio mađarskog kraljevstva, a od 1918. postala je dio Čehoslovačke. Od 1993. postala je samostalna država (oko 3,5 milijuna stanovnika). U toku II. svjetskog rata katolički svećenik Tiso bio je predsjednik pronacističkog režima koji se smatra odgovornim za deportaciju Židova. Od 137.000 slovačkih Židova 72.000 ubijeno je u logorima. Osim toga, još je oko 40.000 deportirano iz južnih dijelova zemlje koji su bili okupirani od Mađarske u toku rata. Većina preživjelih napustila je zemlju dolaskom komunističkog režima (1948) i nakon sovjetske okupacije (1968). Danas u Slovačkoj živi samo oko 3000 Židova, većinom u Bratislavi i Košicama. U političkom životu utjecaj imaju ekstremističke ultranacionalne stranke i pokreti kao Slovačka narodna stranka (SNS) koja u parlamentu nastupa antimadžarski, anticiganski i antižidovski. Postoji i društvo "Josef Tiso" koje kao i Matica slovačka radi na rehabilitaciji slovačke države u II. svjetskom ratu i njezina predsjednika J. Tisa. Oni su i pozvali Žirinovskog da posjeti Slovačku. Održane su demonstracije na godišnjicu osnutka Slovačke ratne države i na Tisov rođendan.

Migracije iz istočne Europe možda danas nisu direktno povezane toliko s antisemitizmom u tim zemljama, koliko s pamćenjem na njega i njegove strašne posljedice. U nesigurnim, turbulentnim vremenima i ekonomskim teškoćama, uvijek dolazi do povećanog antisemitizma, ali i do ksenofobije prema drugima, do manje tolerancije i racionalnog razmišljanja što uvijek predstavlja latentnu opasnost i za Židove.

Židovi zapadne Europe

Pitanje je što se događa sa židovskim zajednicama zapadne Europe danas; kakav je njihov položaj nakon holokausta, između velikih zajednica istočne Europe, Amerike i Izraela, koje su profilirale svoj identitet; kako na europske Židove utječu procesi stvaranja jedinstvene Europe, mirovni procesi na Bliskom istoku i rušenje barijera između Istoka i Zapada Europe; kako utječe današnji porast antisemitizma, ksenofobije pa i uvoz fundamentalizma u neke europske zemlje. Ta i mnoga druga pitanja utječu na traženje identiteta zapadnoeuropskih Židova danas.

Ako bismo za europske Židove povijest podijelili na vrijeme prije holokausta (Šoa), holokaust (1933-1945) i vrijeme poslije njega (nakon 1945) bila bi to pojednostavljena granica zbog toga što je i u vrijeme holokausta, 1933-1945, postojala razlika među židovskim zajednicama u zemljama pod njemačkom kontrolom i u onima koje nisu bile okupirane kao Velika Britanija, Španjolska, Portugal, Švicarska i Švedska. Zbog toga se to i reflektira i na današnji odnos zemalja prema Židovima i holokaustu. Velika Britanija,⁵ pobjednik u Europi ne treba mijenjati odnose prema Židovima jer oni nisu bili proganjani za vrijeme holokausta. Britanski Židovi nastoje biti normalno integrirani "Englezi" što vodi politici anglicizacije i paralelno dejudaizacije. Utjecaj ortodoksnih Židova smanjuje se, postoji pluralizam organizacija što u

⁵ Godine 1290, u doba križarskih ratova, Židovi su prognani iz Engleske. Tek 1655. posredovanjem rabina Manasseh ben Israela iz Amsterdama (gdje je početkom 17. st. osnovana velika židovska zajednica) dana je dozvola, odnosno legalizirana je zajednica "marana" koja se već nalazila u Londonu. Kasnije je Charles II. službeno potvrdio mogućnost naseljavanja Židova u Engleskoj ali su imali ista ograničenja kao i kršćanska zajednica.

velikim zajednicama ne dovodi do međusobnih razmirica. Zbog svoje uloge u stvaranju Izraela (mandat za Palestinu) oni su više zainteresirani za cionizam nego što su ikada bili za procese na istoku Europe. Današnja tolerancija Židova i judaizma u Engleskoj, po nekima, više ugrožava Židove (asimilacija) nego što ih ugrožava antisemitizam. Neki to nazivaju "ubojstvo ljubaznošću" ("kill with kindness") (Alderman, 1992). Francuska, koju neki smatraju djelomičnim pobjednikom, je u prvo vrijeme optuživala nacističke okupatore za patnje i smrt Židova, dok se uloga Vichya u tome nije spominjala. Njemačka, nakon ponovnog uspostavljanja svoje nacionalne autonomije, sve donedavno, prebacivala je (psihološki) "židovsko pitanje" na Izrael. Druge europske zemlje kao Italija, Benelux i skandinavske zemlje nastavile su raniju tradiciju tolerancije. Europske su zemlje u svoje zakone unijele osudu i kažnjavanje antisemitizma i rasizma (Pinto, 1994). Tako postoje propisi o suzbijanju vjerske i rasne diskriminacije u Austriji, Belgiji, Danskoj, Nizozemskoj, Francuskoj, Italiji, Španjolskoj, Njemačkoj, Švicarskoj, Engleskoj i drugima. U Rusiji se dođuše zabranjuje napade na rasne i etničke grupe, ali se to ne primjenjuje dovoljno. I u rezolucije Europskog parlamenta i OUN-a unesena je borba protiv rasne diskriminacije u koju se ubraja i antisemitizam.

U I. svjetskom ratu židovski dobrovoljci iz Palestine borili su se u britanskim jedinicama. Chaim Weizmann, profesor biokemije u Manchesteru, svojim je otkrićem (proizvodnja acetona neophodnog za topništvo) znatno pomogao pobjedi Engleza. Kada su ga kasnije pitali za njegovu želju, prema nekim izvorima, on je odgovorio "domovina za moj narod".

Godine 1917. pojavila se Balfuorova deklaracija u kojoj ministar vanjskih poslova preko lorda Rotshilda poručuje cionističkom pokretu da je "vlada Njegovog veličanstva blagonaklono promatrala uređenje nacionalne domovine židovskog naroda u Palestini te da će se nadasve založiti kako bi se olakšalo postizanje tog cilja..."

Godine 1920. na cionističkom kongresu u Londonu za predsjednika je izabran Chaim Weizmann, a 1922. Liga naroda predaje Engleskoj mandat nad Palestinom. Prvi britanski visoki komesar u Palestini bio je Herbert Samuel. Zbog sukoba s Arapima i njihovih protesta protiv "palestinske" politike, Engleska daje koncesije Arapima (u Jeruzalemu arapski gradonačelnik, prodaja zemlje Arapima itd.), a nakon generalnog arapskog štrajka 1936. osnovana je komisija koja je predložila podjelu Palestine na židovsku i arapsku državu. Borbe Židova i Arapa nastavljaju se i 17. 7. 1939. britanska vlada je objavila "Bijelu knjigu" koja ograničava doseljavanje Židova u Palestinu. U Donjem domu Churchill označava bijelu knjigu kao "prekršaj svečane obaveze".

U II. svjetskom ratu Židovi su se borili na strani Engleske (prijavilo se 150.000 židovskih dobrovoljaca, a prihvaćeno je samo 30.000). Ben Gurion je izjavio: "Mi se u ovom ratu borimo na strani Engleske kao da ne postoji Bijela knjiga i borimo se protiv Bijele knjige kao da ne postoji rat". No ni židovsko sudjelovanje u ratu nije promijenilo englesku politiku u Palestini. Engleska je odbila i prijedlog predsjednika Trumana da se dopusti ulazak 100.000 Židova (židovskih izbjeglica, preživjelih nakon holokausta) u Palestinu.

Na stvaranje današnjeg identiteta zapadnoeuropskih Židova veliki utjecaj ima emancipacija (nakon "Talmudskog razdoblja") Židova započeta u 18. stoljeću, završena početkom holokausta. Emancipacija je rezultirala podjelom Židova na religiozne i sekularne, ortodoksne i liberalne, cioniste i anticioniste. Ta je fragmentacija uz procese akulturacije dovela do erozije židovskog identiteta.

Holokaust je razorio iluziju o prihvaćenosti Židova i o potrebi asimilacije, ali su prijašnje podjele ostale i nisu izbrisane ni do danas, iako su dobile drugi smjer.⁶

U Austriji je prije "Anschlussa" (1938) 120.000 Židova uspjelo emigrirati. Od preostalih 60-70.000, većina je stradala. Danas ima u Austriji oko 12.000 Židova (od 183.000 prije II. svjetskog rata).

U Francuskoj je pred rat bilo oko 300.000 Židova, oko 80.000 deportirano je za vrijeme rata. Nakon rata između 1950. i ranih 60-ih godina u Francusku se naselilo oko 250.000 Židova iz sjeverne Afrike, osobito Egipta. Danas ih ima oko 600.000. U Njemačkoj je bilo oko 503.000 Židova. Između 1933. i 1938. oko 250.000 napustilo je Njemačku. Pretpostavlja se da je oko 160-180.000 bilo ubijeno ili umrlo od posljedica progona. Nakon rata ima oko 28.000. Danas se broj povećava pristizanjem Židova iz bivšeg SSSR-a.

U Nizozemskoj 1940. bilo je 140.000 Židova, oko 100.000 je ubijeno. Danas ih ima oko 25.000.

Engleska je godine 1930. imala 300.000 Židova. U nju pristižu najprije ruski a zatim njemački Židovi - izbjeglice. Zatim dolaze iz Srednjeg istoka i Južne Afrike. Godine 1963. bilo je 450.000 Židova, danas ih ima oko 330.000 (neki odlaze za Izrael).

⁶ Iako je pamćenje povijesnih događaja uvijek imalo središnje mjesto u židovskoj vjeri, tradiciji i identitetu danas postoji opasnost da se zamijeni memorija na tisućljetnu židovsku civilizaciju sa 12 katastrofičnih godina holokausta (1933-1945). U posljednje vrijeme dolazi do revizionizma, tj. do nijekanja holokausta osobito od "desnih" stranaka. Ta su nastojanja način da se potcijeni židovski legitimitet, i legitimitet države Izrael, da se obnove optužbe o "židovskoj zavjeri" i osobito da se rehabilitira fašizam i opravdaju masovna ubojstva. Takvu su literaturu na Zapadu čak financirale Libija i Saudijska Arabija koje tvrde da su Židovi izmislili holokaust kako bi dali legitimitet Izraelu i neutralizirali nepravdu što su Židovi nanijeli Palestincima.

U Belgiji 1940. bilo je 100.000 Židova (mnogi od njih izbjeglice) stradalo je 25-28.000. Danas ih ima oko 30.000.

U skandinavskim zemljama bila je specifična situacija. Danska je imala 1940. oko 7.500 Židova koje je spasila prebacivši ih u Švedsku. U Norveškoj je bilo oko 1.800 Židova. Dio se spasio u Švedskoj, a stradalo ih je oko 700. Danas u Danskoj ima oko 9.000 Židova, jer su primljene poljske izbjeglice 1968 (2.500). U Norveškoj ima oko 950 Židova, a u Finskoj koja nije htjela provesti "rasne zakone" oko 1.200. U Švedskoj koja je spasila mnoge Židove bilo je oko 200.000 u toku II. svjetskog rata i nakon njega. Danas ih ima oko 16.000. Godine 1956. došli su mađarski Židovi, a 1968. poljski. U Švicarskoj se u toku rata skrivalo oko 23.000 Židova, danas ih ima 18.300. U Luksemburgu pred II. svjetski rat bilo je 3.500 Židova. Stradalo je 750, a danas ih ima 1.200. U Monaku ima oko 1.000 Židova, došli su 60-ih godina iz sjeverne Afrike.

U Španjolsku 1933. dolazi 3.000 izbjeglica iz srednje Europe. Za vrijeme II. svjetskog rata izdano je oko 11.000 spasonosnih putovnica a kroz zemlju prolazi 35-40.000 izbjeglica. I nakon II. svjetskog rata dolaze nove izbjeglice: 1950. iz Maroka, 1967. iz Egipta, 70-80-ih godina iz Argentine. Danas ih ima oko 12.000. Kroz Portugal u II. svjetskom ratu prolazi oko 70.000 židovskih izbjeglica. Godine 1945. bilo ih je 1.000, a danas ih je oko 300.

Iz Italije je većina Židova otišla 1938: u logore je deportirano 8.630, danas ih ima oko 34.500.

Holokaust je izbrisao razlike između vjernika i onih koji to nisu, između onih koji su se deklarirali kao Židovi i onih koji su to tajili, svi su podjednako bili žrtve. Neposredno nakon rata uopće se nije postavljalo pitanje "tko je Židov", iako se opet u posljednje vrijeme čuju i takva pitanja. Ako je prije holokausta postojala "hijerarhija" Židova osobito u odnosima zapadno/europskih emancipiranih i visokoškolovanih Židova i siromašnih ortodoksnih masa istočne Europe, ona je danas nestala - svi su bili žrtve. Ideje da Židovi mogu zadržati svoju vjeru i kulturu i biti ravnopravni građani zemalja u kojima su živjeli (tj. biti Francuzi, Nijemci ili neki drugi) također su tragično završile. Nakon holokausta moglo se očekivati smanjenje antisemitizma u europskim

zemljama, ali do njega nažalost nije došlo, unatoč intenzivne “denacifikacije”, osobito u Austriji i Zapadnoj Njemačkoj. Neko je vrijeme bilo smanjenog antisemitizma, Izrael se promatrao sa simpatijama. Ali nakon “šestodnevno rata” 1967, kada je Izrael proširio svoje granice dolazi do ponovnog oživljavanja antisemitizma pa čak i u zemljama koje su bile tradicionalni prijatelji Židova kao u Nizozemskoj i skandinavskim zemljama. Dolazi do napada na židovske institucije, a pod vodstvom SSSR-a, u UN donosi se rezolucija u kojoj se cionizam označava vrstom rasizma i rasne diskriminacije. Politika Izraela imala je tada velike negativne posljedice na dijasporu. Neki su se Židovi, primjerice u Grčkoj, čak javno distancirali od Izraela a pod osobitim pritiskom bile su zajednice u komunističkim zemljama.

Danas europski Židovi ne žele definirati sebe jednostavno kao religioznu manjinu, oni su i nacionalna manjina koja u demokratskom civilnom društvu, u pluralističkom društvu sa poštivanjem ljudskih i manjinskih prava može sačuvati svoj židovski identitet i biti lojalni građani tih zemalja, ali istovremeno mogu slobodno pokazivati lojalnost prema Izraelu i solidarnost i povezanost sa drugim židovskim organizacijama u svijetu. To je pitanje tzv. “višestrukog lojaliteta”, koji sve više prevladava u integracijskim svjetskim procesima.

Stvaranje države Izrael imalo je posebno značenje za europske Židove, ono je restrukturiralo poslijeratni židovski identitet. Židovi dijaspore i Izraela imaju istovremeno i simbolične i simbiotične odnose. Židovi u dijaspori ne vežu se uz Izrael i njegove građane samo sentimentalnim vezama. Dijaspore je uvijek davala novac, tehničku pomoć i humane resurse i pridonosila doseljenu proganjanih Židova u Izrael. Židovi u dijaspori odigrali su i značajnu ulogu u “lobiranju” za interese Izraela i njegov opstanak. Izrael je, s druge strane, uvijek predstavljao psihološku sigurnost za Židove u dijaspori, točku okupljanja i mogućnost odlaska u Izrael u slučaju vlastite odluke ili potrebe.

Odnosi su uvijek bili temeljeni kulturnim, ekonomskim i emocionalnim vezama, ali bez upletanja u unutarnje stvari Izraela, a Izrael se distancirao od političkih događaja u zemljama dijaspore. To je moglo postojati stoga što zapadnoeuropski Židovi, oni u SAD i oni u Izraelu žive u zemljama koje žele

stvoriti internacionalnu zajednicu na principima humanih prava, tolerancije i pluralizma.

Američki Židovi utjecali su na europske pomažući im da iz svojih razjedinjenih zajednica uđu u međunarodne židovske organizacije i da razviju transnacionalne odnose. Oni su im pomogli da se Židove “sluša” i “čuje”, da razviju odnose i dijalog s okolinom, da uđu u međunarodne organizacije osobito one koje se bave ljudskim pravima i pravima manjina i kako pridonesu njihovoj zaštiti.

U današnjem postcionističkom razdoblju mijenjaju se i odnosi dijaspora - Izrael. U obje su populacije Židova izrasle nove generacije koje višu nisu pod direktnim utjecajem holokausta i zanosa u stvaranju države Izrael. Nove generacije spremne su da prihvate nove izazove.

Židovi u Sjevernoj Africi

Osim istočne Europe još se jedno područje “prazni” od židovskog stanovništva. To je područje muslimanskih država sjeverne Afrike, ali i Azije u kojima su postojale nekada vrlo ugledne židovske zajednice. Židovi koji su živjeli u muslimanskim zemljama imali su status “dimnis”⁷ ili zaštićene manjine. Mogli su imati svoju vjeru i svoje organizacije ali su bili pod raznim ograničenjima. Buđenje arapskog nacionalizma i oslobađanje od kolonijalnog statusa s jedne strane i stvaranjem cionizma i židovske države (Izraela) s druge strane dovodi do povećanog antisemitizma u tim zemljama, proganjanja i iseljavanja Židova. Za vrijeme drugog svjetskog rata antisemitizam iz Europe

⁷ Židovi u dijaspori, osobito u Babilonu (od 6. st. p.n.e.) u vrijeme babilonske, perzijske, helenističke i pardske vladavine, imale su znatnu autonomiju. Živjeli su po principu (rabina Samuela) koji još i danas vrijedi za Židove u dijaspori: “dina de-malchuta dina” što znači “zakon države jest zakon” te se stoga Židovi u svim civilnim i nereligioznim pitanjima trebaju pridržavati zakona država u kojima žive. Godine 651. Mezopotamija je došla pod arapske osvajače kojih se carstvo prostiralo od Europe do Male Azije sa mnogim narodima. Godine 800. n.e. donesen je tzv. Omarov zakon koji je regulirao odnose između muslimana, kršćana i Židova. “Dimnis”, tj. podložni narodi, imali su zajamčenu vjersku toleranciju, izuzeće od vojne službe, te sigurnost za život i vlasništvo. Morali su priznati vlast islamske države, nisu smjeli graditi nove crkve i sinagoge, nisu smjeli živjeti u kućama koje su bile više od kuća muslimanskih susjeda, nisu smjeli tražiti pristaše za svoju vjeru, nositi oružje ni jahati konje.

proširuje se na sjevernoafričke zemlje, osobito Tunis, Maroko, Egipat i Irak. Neprijateljski odnos prema Židovima ne postoji samo u arapskim zemljama Srednjeg istoka, nego od Magreba preko Sudana do Irana, Pakistana i Malezije. Odnos prema njima se promijenio, nema više razlike između antisemitizma i anticionizma, između Židova i njihove države. Danas je to ideološka borba protiv Izraela i dobrim je dijelom organizirana od državnih institucija. Proizvodi se golema antisemitska literatura i propaganda (koja se ubacuje i na Zapad). Čak i u zemljama koje su potpisale mir sa Izraelom, kao npr. Egipat, antisemitizam se nastavlja.

U Alžiru je postojala židovska zajednica od rimskih (neki smatraju i feničkih) vremena. U 14. i 15. stoljeću dolaze sefardski Židovi prognani iz Španjolske i Portugala i Alžir postaje spiritualni centar Magreba. Neko su vrijeme imali favorizirani položaj pod francuskom upravom. Godine 1960. u antifrancuskim neredima dolazi do napada na Židove i razaranja sinagoga. Nakon proglašenja nezavisnosti Alžira 1962. većina od 140.000 Židova emigrira i to 125.000 u Francusku i 10.000 u Izrael. Za vrijeme izraelsko-arapskih ratova napadi na Židove nastavljaju se i danas ih ima samo 250. No antisemitska propaganda ne prestaje, to je primjer "antisemitizma bez Židova", koji se može zapaziti i u drugim zemljama, npr. Poljskoj.

U Egiptu je također poznata židovska zajednica od biblijskih vremena, pogotovu u Aleksandriji, a kasnije Kairu. U vrijeme izraelsko-arapskog rata 1948-49. zajednica je imala oko 70.000 Židova. Nakon napada, u kojima je bilo mrtvih i ranjenih Židova, između 1948. i 1956. odlazi 25.000, mnogi od njih u Izrael. Neredit se ponavljaju 1952. i 1956, kada je 3.000 Židova internirano a ostali su morali napustiti zemlju u roku od nekoliko dana (dok im je imovina konfiscirana). Godine 1957. bilo je samo 8.000 Židova. No 1967. opet počinju neredit, progoni i, dakako, nove migracije tako da danas ima u Egiptu samo oko 240 Židova.

U Siriji su Židovi živjeli otprije 2.300 godina, opstali su za vrijeme rimske vladavine, kršćanstva, arapskih osvajanja, križarskih ratova i drugih osvajača. U 15. i 16. stoljeću dolaze izbjeglice iz Portugala i Španjolske (Sirija je od

1516. bila pod Otomanskim Carstvom). Krajem 19. stoljeća odlaze pretežno u Egipat te Sjevernu i Južnu Ameriku tako da ih uoči II. svjetskog rata ima 25.000, najviše u Damasku i Alepu (poznata sinagoga iz 6. stoljeća). Nakon samostalnosti Sirije 1946, 1947. dolazi do nasilja, sinagoga je razorena a 15.000 Židova emigrira, znatan broj u Izrael. Nemiri su opet 1948-49. te oko polovine Židova uspijeva pobjeći do kraja 1949. Od tada do 1992. nisu smjeli emigrirati, osim kratko vrijeme 1954. i 1958. Nakon poboljšanja položaja u proljeće 1992 (utjecaj američke diplomacije) Židovi su mogli emigrirati, prodavati i kupovati imovinu, no nakon masovnih migracija dolazi opet do restrikcija. U travnju 1992. bilo je u Siriji 4.000 Židova, nakon toga emigrira 3.656 za SAD odakle kasnije za Izrael (1.262), a dio preko Turske dolazi u Izrael. Danas ih ima još samo oko 230.

Na području koje se prije zvalo Sjeverni Jemen danas živi oko 1.000 Židova. U prijašnjem Južnom Jemenu bilo je oko 9.000 Židova; većina je otišla, od toga 70% u Izrael. Godine 1947. nakon ubojstva 100 Židova preostala 132 evakuirana su u Izrael i Englesku. U području prijašnjeg Sjevernog Jemena Židovi su živjeli od 3. stoljeća. Početom 20. stoljeća zbog prilika počinju migracije u Palestinu ali su zabranjene 1929. U 1949-1950. oko 49.000 jemenskih Židova spašeno je avionom za Izrael.

U Afganistanu je bilo oko 40.000 Židova (vjerojatno porijeklom iz Irana) ali u emigracijama već nakon I. svjetskog rata i 50-ih godina većina ih je otišla i pretpostavlja se da ih ima manje od 50.

U Indoneziji 1945. bilo je oko 3.000 Židova (porijeklom iz Nizozemske i Bagdada, a u vremenu između dva rata i iz Istočne Europe). Većina je otišla 1949 (kad je proglašena nezavisnost). Ostalo ih je manje od 50.

Židovi u Iraku bili su najstarija zajednica u dijaspori (uspostavljena 586. p.n.e.) nakon babilonskog osvajanja Judeje. Godine 1947. bilo je u Iraku 150.000 Židova. Godine 1950-1951. organiziran je odlazak avionom 113.545 Židova. Godine 1958. zabranjen je rad zajednice i židovska imovina konfiscirana; 1967. izgubili su posao i zabranjena im je emigracija. Danas ih ima oko 200.

Etiopski Židovi (Falahi) koji su na judaizam prešli vjerojatno u 2. i 3. stoljeću otkriveni su oko 1868 (oko 50.000). Početkom represije i ratova napuštaju svoje kuće u Gondaru i Tigru i počinju emigraciju u Izrael (1984): njih 5.000, bježe i preko sudanske granice. Nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa 1989. počinje opet migracija. U razdoblju 1983-1992. u Izrael je došlo oko 37.000. Pretpostavlja se da ih još ima oko 12-15.000.

Od prijašnje "netrpeljivosti" danas je nastao novi militantni i "letalni" antisemitizam koji se izvozi i u druge zemlje.

U Iranu je također jedna od najstarijih zajednica u dijaspori (od 6. st. p.n.e.). Kada je započela revolucija 1979. bilo je 80.000 Židova, više od 50.000 Židova tada je napustilo Iran. Zbog optužbe za cionizam i zbog suradnje sa Šahom mnogi lideri židovskih zajednica i desetine drugih Židova osuđeno je na smrt ili zatvoreno, konfiscirana je njihova imovina, ostadoše i bez posla. No, dopušteno im je da prakticiraju svoju vjeru. Godine 1982. predsjednik zajednice optužen je za špijunažu u korist Izraela i pogubljen. Danas ih ima oko 15.000-20.000.

U Libanonu židovska zajednica datira iz antičkih vremena, godine 1952. bilo ih je 10.000. Napustili su zemlju u dva navrata: nakon "šestodnevno rata" 1967. i građanskog rata 1976. Danas ih ima oko stotinu i žive u kršćanskom istočnom Bejrutu. Godine 1984. oteli su teroristi 11 Židova uključivši predsjednika, sekretara zajednice i pedijatre liječnike; neki su nađeni mrtvi.

U Libiji su Židovi živjeli od 3. st. p.n.e. ali su nestali (pošto je ugušen židovski ustanak) u 2. stoljeću. Pojavljuju se ponovno u 15. stoljeću dolaskom Židova iz Španjolske. Po talijanskim rasnim zakonima iz 1936. deportirano ih je 2.000 preko pustinje i mnogi nisu preživjeli. Godine 1945. u antižidovskim nemirima ubijeno je više od 100 Židova u Tripoliju. Godine 1951. bilo je 38.000 Židova i većina ih je emigrirala nakon proglašenja nezavisnosti. Progoni se nastavljaju: 1967. ubijeno ih je 118 i njihova je imovina uništena; oni koji su preživjeli nalaze se u Izraelu. Danas vjerojatno nema Židova u Libiji.

Od nekadašnje zajednice u Maleziji ostalo je samo oko desetak Židova.

Židovi su živjeli do 1947. pod britanskom upravom u Pakistanu relativno sigurno. Godine 1948. razorena je sinagoga u Karachiu. Mnogi su Židovi tada napustili zemlju; 1964. bilo je još 240 Židova, sada vjerojatno živi tamo samo jedna obitelj.

U Maroku je od 285.000 Židova (koje su zaštitili u II. svjetskom ratu) ostalo svega 13.000. Oko 226.000 otišlo je u Izrael.

U Tunisu se broj Židova od 105.000 (1949) smanjio na oko 4.000. Većina je otišla u Francusku i Izrael.

Izrael

Od ideje o židovskoj državi Theodora Herzla (1896) u djelu "Der Judenstaat" do rezolucije UN 29. 11. 1947. i deklaracije o nezavisnosti Izraela 15. 5. 1948, prijeđen je dug put, u kojem je, što se rijetko događa, u jednoj generaciji prvih cionističkih pionira ostvaren njihov utopistički san. Od nezavisnosti Izraela do danas, Izrael je izrastao u modernu državu, ekonomsku i vojnu silu, ali pitanje arapskih stanovnika Izraela - Palestinaca - nije rješeno nego je obilježilo razvitak države, stvaranje izraelskog identiteta, stvorilo izraelsko-arapski (islamski) sukob, nekoliko ratova i mnoštvo židovskih izbjeglica iz arapskih zemalja sjeverne Afrike, ali i drugih islamskih zemalja, te palestinske izbjeglice u susjedne arapske zemlje.

I danas je rješenje palestinskog pitanja ključ mira na Bliskom istoku i opet prekretnica u životu Izraela.

Neki smatraju da svoju današnju državu Izrael, Židovi mogu zahvaliti upravo arapskoj nepomirljivosti i odbijanju zajedničkog života. Da su Arapi prihvatili 1919. Balfourovu deklaraciju Velike Britanije da se u Palestini osnuje "nacionalni dom" (National Home) za židovski narod, Židovi koji su tada bili u manjini, tokom vremena bili bi apsorbirani u arapsko-palestinskoj državi. Oni nisu prihvatili ni druge prijedloge o zajedničkoj državi, podijeljenoj na

arapski i židovski dio, ili na kantone, ni međunarodni nadzor pojedinih dijelova (Flajpan, 1987; Elon, 1971).

Osobito dramatično vrijeme bijaše između 1933. i 1936, kada je broj useljenika, židovskih izbjeglica pred nacizmom u Europi doveo do porasta Židova u Palestini od 86.000 ili 11% ukupnog stanovništva na 400.000 (30%) što je izazvalo proteste i štrajkove arapskog stanovništva te je Velika Britanija osnovala Peelovu komisiju za Palestinu (1936), koja predlaže diobu zemlje na tri dijela - arapski (koji bi se ujedio sa Transjordanijom), židovski dio, te dio pod britanskim mandatom (Jeruzalem).

Dvadeseti cionistički kongres 1937, pokazao je sve razlike u cionističkom pokretu. Oponenti britanskom prijedlogu bili su i "lijevi" i "desni" cionisti, a osobito "revizionisti" (osnovani 1925. od Jabotinskog) te religiozne partije. Tu se pokazala i razlika o shvaćanju teritorija što bi ga obuhvaćala židovska država - onog "biblijskog" o obećanoj zemlji, ili teritorija nekadašnjega židovskog kraljevstva ili tzv. demografskog teritorija prema realnoj situaciji.

No Ben Gurion, lider radničke partije (Mapai) uspio je donekle uvjeriti kongres da je prihvaćanje plana Peelove komisije prvi korak koji omogućuje kontrolu (iako na ograničenom dijelu) Palestine, imigraciju, židovsku vojsku itd. Prema tome to je početak, a ne kraj židovske države. Zbog toga je kongres pragmatično zaključio da je Peelov plan doduše neprihvatljiv, ali je ovlastio Židovsku agenciju da pregovara o preciznim uvjetima za uspostavljanje židovske države.

Na početku II. svjetskog rata (1939) Velika Britanija načinila je novi ustupak Arapima i izdala tzv. "bijeli papir" koji je ograničavao židovsku imigraciju na 75.000 u daljnjih pet godina, nakon čega bi se trebala nastaviti uz arapsku suglasnost. Zabranjeno je i prodavanje zemlje Židovima.

Sve veći pritisak izbjeglica iz Europe doveo je do ilegalne imigracije Židova, do ilegalnih židovskih grupa koje su se borile protiv Britanaca, do "lova" na useljenike i njihovu deportaciju u logore na Cipru ili natrag u Njemačku itd.

Na cionističkoj konferenciji u New Yorku 1942, koju je vodio Ben Gurion, donesena je rezolucija (Biltomorska, prema imenu hotela u kojem se održavala konferencija) uz potporu sve utjecajnijih američkih cionista i protivljenje lijevih partija (kibuci). U toj rezoluciji stoji ne samo da će Palestina biti poput židovskog "Commonwealtha" integrirana u strukture novoga demokratskog svijeta, već se Arapi više ne smatraju partnerom za pogađanje i nemaju više nikakvu ulogu u određivanju budućnosti zemlje.

Slijedeći Morrison-Gradyev plan na konferenciji u Londonu nije zadovoljio ni Židove ni Arape (kantonizacija zemlje) i nakon neuspjeha konferencije od 14. 2. 1947. Britanija je digla ruke od problema i predala ga Ujedinjenim narodima.

Sada nastaje nova etapa u stvaranju židovske države. UN osniva specijalnu komisiju za Palestinu (UNSCOP) od 11 članova (među njima bila je i Jugoslavija) koja je posjetila Palestinu i predložila podjelu, razgraničenje granica, Jeruzalem je proglasila "internacionalnom zonom", predložila je prijelazno razdoblje od dvije godine, te ekonomsku uniju židovske s arapskom državom. Dok je Arapski komitet odmah odbacio diobu, Židovi su, uz rezervu prema nekim dijelovima, prihvatili UNSCOP-ov prijedlog i 29. 11. donesena je rezolucija u UN, za koju je glasalo 33 člana, a 13 je bilo protiv. Protivnici su uz arapske zemlje, koje su napustile skupštinu, bili Iran, Jugoslavija i Indija. Arapska liga koja se sastala ubrzo u Kairu proglasila je podjelu Palestine ilegalnom.

Vojni sukob bio je na pomolu. Organiziraju se palestinske borbene jedinice i pristižu tisuće dobrovoljaca iz arapskih zemalja. Židovi pozivaju sve osobe od 17 od 25 godina (već dan nakon glasanja) da se upišu u vojsku. Počinju međusobne borbe, u kojima su Židovi uspjeli "poboljšati" i proširiti granice predložene od UN. Britanska uprava u to vrijeme nije mogla osigurati mir, niti su to mogli naporu UN. Židova je tada bilo 650.000.

Židovi su donijeli presudnu odluku da se nezavisnost Izraela proglasi ne 1. 10. 1948, kako je preporučio UN, već 15. 5. 1948, nakon formalnog završetka britanskog mandata kako bi zadržali osvojena područja i ozakonili novostečene

granice. Na to je uslijedila vojna intervencija arapskih zemalja. Toga datuma - 15. 5. 1948. nastaje prekretnica što je obilježila prijelaz građanskog rata u rat s arapskim zemljama, u "rat za nezavisnost", koji je trajao do siječnja 1949.

Kao posljedica stvaranja države Izrael i rata, 600-700.000 Arapa dobrovoljno je ili pod prisilom napustilo Palestinu (u međuvremenu broj se povećao zbog visokog fertiliteta na oko 1.300.000). Osim onih koji su ostali, Izrael je okupacijom novih područja dobio brojno palestinsko stanovništvo.

Politika Izraela ipak je trajno bila obilježena željom za proširenjem teritorija i smanjenjem svog palestinskog stanovništva (kojemu je kasnije priznala prava). Politika prema arapskom stanovništvu uvijek je izazivala i unutarnje podjele u državi, osobito u starije generacije koja je osnovala židovsku državu na idealima pravednog društva (Rubinstein, 1984). Vrlo je indikativno da Židovi koji su dolazili u vrijeme prvih Alija nisu uopće razmišljali o tome da bi u Palestini mogao postojati i arapski nacionalizam, nisu Palestince razlikovali od ostalih Arapa. U vrijeme njihova dolaska Palestina je bila dio Otomanskog Carstva i slabo naseljena. Većina zemlje pripadala je feudalnim gospodarima koji nisu živjeli u Palestini (i prodavali su je) a dio zemlje bio je pokriven močvarama (*aradi muat* - mrtva zemlja) koja nije nikome pripadala i mogla se dobiti dozvolom vlade, što je pogodovalo prvim naseljenicima. Po načinu života u Palestini, odijevanju i običajima činilo se kao da se nisu promijenila biblijska vremena. Neki su Židovi smatrali Arape nekadašnjim izgubljenim stanovnicima Palestine, i odnosi nisu bili neprijateljski. U Jeruzalemu je postojala mala židovska ortodoksna zajednica (stari Jišuv), godine 1905. na 32.000 stanovnika Jeruzalema ima 13.400 Židova. Pomalo počinje ekonomski razvitak: izvoz voća i ulja i napredak gradova što osim Židova privlači i Arape iz susjednih zemalja tako da ih 1900. ima 600.000. Prva Alija, upotrebljavala je u radu i pomoć arapskog stanovništva, no druga Alija koja je došla 1905. iz Rusije nakon pogroma i revolucije, sebe naziva *chalutz* (što bi odgovaralo nazivu američkih pionira), i oni su sami obrađivali zemlju. Taj pokret *Avoda Ivrit* (židovski rad) odbacio je rad Arapa i doveo do razdvajanja zajednica. Do potpunog razdvajanja došlo je nakon arapskih protesta i napada na židovske doseljenike 1936-1939. I među samim Arapima

nije bilo sloge jer su se za vlast borile dvije arapske dinastije. Prvi prijedlozi o osnivanju Palestine kao židovske države predviđali su da će se Palestinci ujediniti sa Transjordanimom. U vrijeme protesta protiv naseljavanja Židova i podjele Palestine pet arapskih partija ujedinilo se u Visoki arapski komitet, ali kako su štrajkovi i neredi potrajali, to je i sam Komitet tražio prekid štrajka jer su bili ugroženi interesi veleposjednika u berbi na plantažama. Arapski komitet Britanci su proglasili ilegalnim i prognali ili uhitili mnoge članove. U toku II. svjetskog rata, 1941, vođa (muftija) bio je izbjeglica i radio za Nijemce (mobilizirao je jugoslavenske muslimane), kasnije bio interniran u Francuskoj. Uspio je doći 1946. u Kairo kao gost kralja Faruka, gdje su održane palestinske ovacije njemu u čast. Godine 1943. pojavio se komunistički (antiimperialistički) pokret u Libanonu, Siriji, Iraku, a onaj u Egiptu čak je podupro podjelu Palestine. Krajem II. svjetskog rata stvorila se Liga arapskih država - neki su zagovarali suradnju Židova i Arapa protiv Britanaca. Neke su palestinske vođe, koje su osobito zagovarale suradnju sa Židovima ubijene, bilo je i tajnih dogovora između Židova i Palestinaca. No odnosi su se pogoršavali, a ratovi s arapskim zemljama nastavljali i doveli do egzodusa palestinskog stanovništva i daljnjeg zaoštavanja. Okupacijom novih područja Izrael je uz "svoje" Arape dobio još milijunsko, neprijateljski raspoloženo palestinsko stanovništvo, koje i danas, iako je u toku mirovni proces, ne može prihvatiti prisutnost Židova u Palestini ni državu Izrael. I nove generacije Židova rođene u Izraelu (*sabra*), odgojene u atmosferi ratova i netrpeljivosti, ponosne na svoj izraelski identitet, imale su drukčiji odnos prema židovsko-palestinskim odnosima.

Ipak se godine 1982, kada je Izrael (pod izlikom sigurnosnih razloga) napao južni Libanon, gdje su Palestinci bili u izbjeglištvu, kada je došlo do masakra u izbjegličkim kampovima u kojima su stradala djeca (od libanonske falange), Izrael se podijelio. Protestiralo se (400.000 demonstranata), a bivši zatočenici iz Varšavskog geta i nacističkih logora (koji su preživjeli) štrajkali su glađu. Begin (uvijek oponent Ben Gurionovoj politici), koji je tada bio šef države, bio je prisiljen osnovati komisije za ispitivanje nemilih događaja. I u svjetskoj javnosti nizale su se osude, čak i onih koji su bili protiv antisemitizma, pojačali su se napali i incidenti prema Židovima u dijaspori itd.

I za opravdavanje tog rata, koji se proširio izvan granica Izraela, potegnuli su se stari argumenti o holokaustu, i arapskoj suradnji za vrijeme rata s nacistima i pokušalo Palestine izjednačiti s njima. No mnogi su Židovi odbili takvu usporedbu, neki su izjavili da su ih patnje palestinske djece podsjetile na patnje židovske djece pod nacizmom.

U Izraelu je, u njegovu početku, prevladavalo sekularno društvo, ortodoksni Židovi imali su mali utjecaj i uglavnom su se zgražali nad nepoštivanjem religije, tradicije i svetkovanja blagdana u kibucima. Iako su tada odbacili religioznost, Židovi su ipak slavili Židovske blagdane, dajući im novo značenje, vezano za prirodu, kojoj su se vratili nakon toliko godina urbanog života u progonstvu. Čak su i subotu proglasili neradnim danom.

Prilikom stvaranja izraelske države, pozvao je Ben Gurion ne-cionističke lidere ortodoksnih organizacija (Agudat) da se ne protive pred UN stvaranju države i ponudio im ulazak u vladu i preuzimanje problematike osjetljivih pitanja braka i bračnog prava. I danas ortodoksni "rabinski sud" odlučuje o tim pitanjima. Druga koncesija dana ortodoksima bila je zakonodavstvo o obrazovanju, kojim je omogućeno i osnivanje vjerskih škola, zapravo izvan normalnog sustava školovanja što ga organizira država (Strum, 1989).

Na taj način i danas ortodoksni Židovi, njihovi rabini i škole, imaju utjecaj na događaje u Izraelu, pa iako čine mali dio stanovništva mogu u presudnim prilikama, kao što je samouprava Palestincima na osvojenim područjima i sklapanje mirovnih ugovora s arapskim zemljama, izazvati nove podjele u društvu i prvi put, eto, atentat na premijera države od Židova (a ne Palestinca).

Cionistički cilj - da sakupi Židove iz različitih zemalja (koji su imali različiti jezik, povijest, kulturu i socijalne probleme) samo temeljem zajedničke religije (koja, kako smo vidjeli, nije u doba osnivanja bila odlučujuća) i memorije o nacionalnom suverenitetu, izgubljenom prije 2.000 godina, te zbog antisemitizima u svijetu, ostvaren je. Izrael danas ima preko 3.800.000 Židova koji čine 80% stanovništva.

Populaciju Izraela danas čine Židovi porijeklom iz oko stotinu zemalja

svijeta, imigracija se nastavlja, dijaspora se smanjuje. Stvoriti modernu državu unatoč tako heterogenom sastavu useljenika iz stotinjak zemalja svijeta i u dugom vremenskom razdoblju, uz neprestane ratove, a živjeti "normalno" uza sve probleme, rijetko je savladiv zadatak, gotovo utopija.

Donose li novi događaji u Izraelu nove podjele ili novo jedinstvo? Hoće li se Izrael okrenuti integraciji prema području Srednjeg Istoka? Kakav će biti njihov daljnji odnos prema dijaspori? Sve su to pitanja koja će ovisiti ne samo o volji i ponašanju Židova nego i o silnicama međunarodnih interesa koji su uvijek imali značajnu ulogu na Srednjem Istoku.

Izneseni podaci o stvaranju države Izrael, o podjelama i dilemama, porazima i pobjedama, nisu interesantni i poučni samo za Židove, oni su i danas pokazatelji kako putovi za stvaranje nacionalne države, odnos međunarodne zajednice i sukobi raznih nacionalističkih pokreta mogu utjecati na sudbinu naroda, kako mogu izazvati nove migracije i izbjeglice, te kako su teški putovi do ponovnog uspostavljanja povjerenja.

Zaključak

U prisilnim migracijama u kojima su milijuni ljudi morali napustiti svoja ognjišta i potražiti utočište ili unutar iste države (prognanici, *displaced persons*) ili pobjeći u druge zemlje i zatražiti privremeno ili trajno utočište, azil (izbjeglice, *refugees*) nalazimo i milijunsku populaciju migranata, onih koji su se vratili u svoje matične države, tzv. dijaspora-migrante (Blansche, 1992) u koje možemo ubrojiti i Židove.

Kako iz ovog pregleda novijih židovskih migracija možemo vidjeti, mnoge su stare židovske zajednice nestale, druge se ubrzano smanjuju, neke polagano nestaju zbog demografskog starenja. Odlazak mladih (najčešće školovanih generacija), osobito u vrijeme kada se prilike pogoršavaju, dovodi do ubrzanog starenja židovskih zajednica i smanjenja njihove vitalne i ekonomske snage. Ta je pojava bila znatna u južnoameričkim zemljama, zatim u Južnoj Africi,

mnogim europskim zemljama pa i samom Izraelu. Prema nekim analizama mladi iz Izraela odlaze najčešće u Ameriku, ali i u neke europske zemlje (Nizozemska). No u Izraelu *Yeridah*, emigracija, nema takve posljedice zbog visokog nataliteta, neprestane imigracije (u kojoj se preferiraju mladi i školovani). Imigracija nadoknađuje i rast arapske populacije u Izraelu koje je fertilitet veći od židovskog.

Smatra se, međutim, da se židovske zajednice smanjuju i zbog sve veće asimilacije i mješovitih brakova.

Možemo kazati da je Europa, osobito istočnoeuropske zemlje, generirala tijekom jednog stoljeća novu dijasporu, nove centre u prekomorskim zemljama. Nakon II. svjetskog rata, preživjeli Židovi nastavljaju daljnju migraciju, ali sada osim novih oblika *push*-faktora djeluje jak, novi *pull*-faktor - država Izrael, koja svojim zakonom o povratku omogućava svakom Židovu, potomku u prvoj i drugoj generaciji i članovima njihove obitelji dolazak u Izrael.

Holokaust je ostavio ne samo nepopravljive posljedice po demografsku strukturu Židova, on je i uništio europsku židovsku kulturu. Židovi su danas koncentrirani na kontinuitet židovstva koji se sastoji od održanja židovske populacije i održanja judaizma. No to su dvije strane istog problema koje nisu identične.

Postoji dogma u židovskom mišljenju o čudu kako su preživjeli unatoč dijaspori, raspršenosti, unatoč proganjanju, ubivanju i tjeranju, unatoč tome što su dugo bili bez vlastite zemlje. No Židovi su zapravo preživjeli upravo zato što su bili raspršeni. Dok su neke zajednice propadale, druge su se stvarale, dok neke životare, druge cvjetaju. Židovi koji su preživjeli holokaust, skupili su se i stvorili nove zajednice, ali to nisu nekadašnje socijalne i vjerske zajednice, to više nije onaj židovski način života.

Prilog*Procjena broja Židova u pojedinim zemljama svijeta
prema The Jewish Communities Handbook 1991*

Zemlja	Broj (1991)	Prijašnje stanje (godina)	Holokaust	Napomena
Afganistan	<50	40.000 (kraj 19. st.)	-	Odlaze nakon I. svjetskog rata i 50-ih godina
Albanija	<50	500 (nakon II. sv. rata)	400	1991: 320 odlazi u Izrael i 50 u SAD.
Alžir	100	140.000 (1962)	-	Godine 1962. 125.000 odlazi u Francusku i 10.000 u Izrael (nezavisnost Alžira). Bježe 1967 (arapsko-izraelski rat).
Aruba	<50	-	-	
Argentina	220.000	206.000 (1930)	-	Dolazak izbjeglica iz Europe nakon 1889. i 1933.
Australija	90.000	-	-	Dolazak izbjeglica iz Europe 1933-1955 (40.000).
Austrija	12.000	183.000 (1938)	60-70.000	120.000 ljudi bježi 1938 (Anschluss).
Bahami	250	-	-	Dolaze nakon I. sv. rata (Poljska, Rusija, Engleska).
Barbados	50	-	-	Porijekom iz Brazila (nakon dolaska Portugala).
Belgija	30.000	100.000 (20.000 izbjeglica) (1940)	25-28.000	Porijeklo od marana (16. st.) i aškenaza (18. st.).
Bermuda	50	-	-	
Bolivija	600	10.000 (1940)	-	Dolaze nakon 1905. iz istočnoeuropskih zemalja te njemački i austrijski Židovi (II. sv. rat).

Brazil	150.000	-	-	Najprije marani (16. st.), zatim izbjeglice pred nacizmom iz Europe.
Bugarska	4.000	50.000 (1945)	12.000 (na okup. područ.)	Između 1948. i 1951. otišlo 44.000 pretežno u Izrael; 1.000 mladih (1990).
Burma	20	3.000 (1930)	-	Otišli nakon japanske invazije.
Cipar	50	11.000 (nakon II. sv. rata)	-	Britanija internirala Židove koji su pokušali "ilegalno" ući u Izrael.
Curaçao	600	-	-	Nakon naseljavanja 1652, dolaze izbjeglice iz južnoameričkih zemalja.
Čehoslovačka	12.000	357.000 (1935), 42.000 (1945)	192.000	Emigrirali 1952. i ponovno 1968, nakon sovjetske invazije.
Čile	17.000	-	-	Nakon nezavisnosti 1810. dopušta se naseljavanje (marani u 17. st.); izbjeglice iz Njemačke 1930-ih.
Danska	9.000	7.500 (1940)	472	Najprije izbjeglice iz Rusije (pogromi); spasili Židove prebacivši ih u Švedsku. Godine 1968. dolazi 2.500 izbjeglica iz Poljske.
Dominikanska Republika	150	-	-	Prihvaćala izbjeglice pred nacizmom ili im daje vize.
Ekvador	1.000	-	-	Izbjeglice iz Njemačke.
Egipat	240	75.000 (1948), 2.500 (1967)	-	Od biblijskih vremena, bježe 1948. i 1967 (ratovi).
Engleska	330.000	300.000 (1930), 450.000 (1963)	-	Godine 1290. istjerani (Edward I), ponovno se naseljavaju 1656. Ruski Židovi između 1882. i 1905. Nakon 1933. izbjeglice pred nacizmom. U novije vrijeme useljavaju iz Srednjeg Istoka i Južne Afrike.

Etiopija	15.000	50.000 Falaha (otkriveni 1868)	-	Konstantna imigracija u Izrael: 1983-1992. oko 37.000.
Finska	1.200	2.200 (između dva rata)	-	Odbila primijeniti "rasne zakone".
Francuska	600.000	230.000 (1930), 350.000 (1963)	80.000	Istjerani iz Francuske 1394 (Karlo VI); marani u Bordeauxu i drugdje (1550). Francuskom revolucijom dobivaju jednaka prava. Izbjegllice iz istočne Europe, zatim od nacizma, te iz sjeverne Afrike početkom 60-ih godina.
Gibraltar	600	2.000 (sredina 19. st.)	-	Došli s Britancima 1704 (sefardi), većina otišla tijekom II. svjetskog rata.
Grčka	4.800 —	77.000 (1939), 11.000 (1945)	65.000	Stara zajednica (3. st.); izbjeglice iz Španjolske (1492).
Gvatemala	800	-	-	Njemački Židovi krajem 19. st., zatim sefardi. Bjegunci od nacizma, II. sv. rat. Posljednjih godina mnogi odlaze.
Haiti	150	-	-	Marani u 17. st. (istjerani), kasnije dolaze iz Sirije, Egipta, Njemačke.
Honduras	150	-	-	Iz srednje i istočne Europe (19. st.) te između dva rata. Davali vize izbjeglicama.
Hong Kong	700	-	-	Od sredine 19. stoljeća. Izbjegllice iz Europe 30-ih, bježe nakon okupacije Japana, dolaze iz Kine nakon revolucije.
Indija	5.600	-	-	Prva naselja godine 1000, tzv. "bijeli" Židovi porijeklom iz Srednjeg Istoka i Europe (16-17. st.). "Crni" Židovi, od starosjedioca. Odlaze u Izrael.
Indonezija	<50	3.000 (1945)	-	Došli iz Nizozemske i Bagdada (19. st.). Između ratova - iz istočne Europe i Njemačke. Odlaze 1949 (nezavisnost).

Iran	25.000	80.000 (1978)	-	Najstarija zajednica dijaspore (6. st. p.n.e.). Dio je porijeklom iz Iraka. Odlaze 1979 (revolucija).
Irak	200	150.000 (1947), 6.000 (1952)	170	Najstarija zajednica (Abraham rođen u Uru); 586. prije nove ere došli iz Judeje (babilonsko osvajanje). Perzijanci dopuštaju povratak (538. p.n.e.), no dio ostaje u Perziji. 1950-1951. avionom prebačeno 113.545 u Izrael. Godine 1958. zajednica zabranjena. U posljednje vrijeme dopušten odlazak preostalih.
Irska	2.000	3.800 (1901)	-	Dolaze iz srednje i istočne Europe (17. i 18. st.), te Engleske.
Izrael	3.755.000	25.000 (1880), 160.000 (1928), 400.000 (1936), 650.000 (1947), 1.932.400 (1962), 2.686.700 (1973), 3.350.000 (1983)	-	I nakon osvajanja Izraela kroz stoljeća, uvijek je postojala mala židovska zajednica. Zbog toga se imigracija u Izrael smatra povratkom. Prva Alija bila je posljedica pogroma u Rusiji i Rumunjskoj (1881-1882). Druga Alija je počela 1905. i trajala do početka I. svjetskog rata. Treći i četvrti val iz istočnoeuropskih zemalja 1919-1928. utrostručio je stanovništvo. Peta Alija 1933-1936. dovela je 170.000 njemačkih izbjeglica. Tada Britanci postavljaju ograničenja; počinje ilegalna imigracija (Aliya Bet) i populacija naraste do 650.000, 1948. kad je proglašena nezavisnost Izraela. Nakon uspostavljanja države Izrael počinje masovna imigracija čak i za vrijeme ratova. Godine 1951. židovska se populacija udvostručila dolaskom 700.000 izbjeglica, pretežno iz Europe i arapskih zemalja. I drugi valovi imigracije 1955-1957. i 1961-1964. dovode novih 400.000 iz istočne Europe i arapskih zemalja. Nakon 1967. dolaze i iz Amerike i zapadne Europe, a od 1970-ih iz SSSR-a. Imigracija se nastavlja.

Italija	34.500	-	7.749	Najstarija europska dijaspora (2. st. p.n.e.). Španjolski osvajači Židove izbacuju u 15. st. iz Sicilije i Napulja. U 16. stoljeću u geta. 1938. mnogo Židova otišlo.
Jamajka	800	-	-	Sefardi i aškenazi (iz Engleske u 18. st.); ujedinjuju se 1921. Otišli nakon proglašenja nezavisnosti.
Japan	700	-	-	Iz Rusije i Poljske (1861), zatim izbjeglice iz Rusije, Njemačke i Kine. Nisu proganjani u II. svjetskom ratu.
Jemen	1.000	9.000 (1946) u bivšem Južnom Jemenu, 49.000 Sjeverni Jemen	-	Žive u Jemenu (sjevernom) od biblijskih vremena. 1949-50. oko 49.000 evakuirano je avionom. Iz Južnog Jemena 1967. evakuirana preostala 132 Židova.
Južnoafrička Republika	120.000	-	-	Prva zajednica Cape Town 1841, Johannesburg 1886. Imigracija iz istočne Europe 1937. Nastavljena imigracija iz Njemačke. Iz Južnoafričke Republike odlaze mladi.
Južna Koreja	<50	-	-	Ruske izbjeglice u toku japanske okupacije.
Kanada	325.000	156.000 (1930), 250.000 (1963), 308.000 (1980)	-	Prvo u Montrealu 1768. Izbjeglice iz Rusije krajem 19. stoljeća, te nakon svjetskih ratova.
Kina	<50	30.000 (1941)	-	Od 10. stoljeća, vjerojatno došli iz Indije i Perzije. Asimilirali su se. Novi dolaze iz Rusije nakon revolucije 1917. Većina odlazi 1949 (komunisti).
Kolumbija	7.000	-	-	Nakon I. svjetskog rata sefardi. Između 1934-1945. zabranjena imigracija.
Kuba	1.000	12.000 (1948)	-	Početak 20. st. 5.700 sefarda iz Turske i Sirije. Istočnoeuropski imigranti otišli dalje za SAD. Otišli nakon revolucije 1959.

Kenija	330	-	-	Zajednica osnovana u Nairobiju 1904, a 1945. dolaze izbjeglice iz Europe.
Kostarika	2.500	-	-	Između ratova dolaze poljske i turske, a 30-ih godina njemačke i austrijske izbjeglice.
Libanon	100	10.000 (1952)	-	Odlaze 1967. i nakon građanskog rata 1976.
Libija	<50	38.000 (1951)	2.000	Od 3. st. p.n.e., no nestaju. Pojavljuju se u 15. st. (iz Španjolske). Godine 1938. židovski zakoni, Musolini 1942, njemačka okupacija, 1945. i 1947. progoni. Odlaze 1951 (nezavisnost), 1967 (rat) odlaze preostali.
Luksemburg	1.200	3.500 (pred II. sv. rat)	750	Godine 1349. srednjovjekovna zajednica masakrirana, od 1791 (dio Francuske) ponovno Židovi, 1930-ih izbjeglice pred nacizmom.
Mađarska	80.000	400.000 (1938), 725.000 (1940)	600.000	Sefardi iz 16. i 17. st., iz Češke i Moravske iz 18. st., iz Poljske iz 19. st. (aškenazi). Bježe 1956.
Malezija	<50	-	-	Ruske izbjeglice, skoro svi otišli.
Malta	<50	-	-	Od rimskih vremena, istjerani 1492. U 18. st. iz sjeverne Afrike.
Maroko	13.000	285.000 (nakon II. sv. rata)	-	Od rimskih vremena. Centri židovstva u 11. st., dolazak španjolskih Židova u 15. st., žive u posebnim kvartovima (Melah) od 1438. Godine 1912 (francuski protektorat) položaj poboljšan. Vichyev režim /II. sv. rat/ ali Židove su zaštitili. Između 1946. i 1964. 226.000 otišlo u Izrael.
Meksiko	35.000	-	-	Prvi marani iz 16. st., 1885. prva zajednica. Nakon I. sv. rata dolaze izbjeglice iz Europe. Godine 1937. zabrana ulaska iz Njemačke.

Monako	1.000	-	-	Zajednica ustanovljena 1948; 1960-ih dolaze sjevernoafrički Židovi.
Nikaragva	<50	250 (1972)	-	Godine 1848. iz Francuske, Njemačke, Nizozemske, nakon I. sv. rata iz istočne Europe. Nakon dolaska sandinista 1979. većina bježi.
Nizozemska	25.000	140.000 (1940)	100.000	U 16. st. marani. U 17. st. židovski centar; kasnije doseljavaju iz Njemačke i drugih europskih zemalja, a u najnovije vrijeme iz Izraela (oko 10.000).
Norveška	950	1.800 (1940)	770	Naseljavanje od 1851. Dolaze iz istočne Europe 1881. Za II. sv. rata 930 Židova prebjeglo u Švedsku, a kvislinški režim deportirao ostale.
Novi Zeland	4.800	-	-	Doseljavanje iz Europe 1933.
Njemačka	28.400	565.000 (1930)	160-180.000	U 10. st. cvatuća zajednica, a nakon promjena u 11. st. bježe na istok. Godine 1871. emancipacija. Između 1933. i 1938. 250.000 bježi iz Njemačke (nacizam). U najnovije vrijeme imigriraju ruski Židovi (20-30.000).
Pakistan	<50	-	-	Naseljavanje u 19. stoljeću, a do danas gotovo svi otišli.
Panama	3.800	-	-	Naseljavanje počelo sredinom 19. st. Početkom 20. st. doseljavaju se Sefardi sa Srednjeg Istoka i aškenazi iz istočne Europe, a 1930-ih njemačke i austrijske izbjeglice (pred fašizmom).
Paragvaj	900	-	-	Sefardi iz Grčke i Turske (1917). Aškenazi iz Poljske i Rusije (1920). 10.000 prošlo kroz zemlju na putu za Argentinu (1933-1947).

Peru	5.000	6.000 (1945)	-	Prvi žrtve inkvizicije. U 19. st. doseljavaju sefardi iz sjev. Afrike, a između ratova izbjeglice iz Srednjeg Istoka i Njemačke.
Poljska	6.000	3.500.000 (pred II. sv. rat)	2.600.000	Od 1264; u 16. i 17. stoljeću velika zajednica. Godine 1648. progoni i bijeg na zapad. Kraj 18. st.: veliki dio dolazi pod Rusiju (progoni i emigracija). Godine 1919. nezavisna Poljska. I poslije II. sv. rata pogromi (Kielce 1946), antisemitizam. Razdoblje 1956-58. i 1968. dovode do novih migracija.
Portugal	300	1.000 (1945), 70.000 izbjeglica prolazi zemljom (II. sv. rat)	-	1. st.; u 15. st. prisilno pokrštavanje (marani) i izgon.
Portoriko	2.000	-	-	Doseljavaju poslije II. sv. rata, osobito iz Kube nakon 1959 (revolucija).
Rumunjska	23.000	900.000 (1930), 400.000 (1945), 225.000 (1963)	385.000	Od rimskih vremena. Dolaze iz Mađarske u 14. st., iz Španjolske u 16. st. Početkom 20. st 17.000 bježi, a 1948-1952. 125.000 odlazi u Izrael. Zabrana izlaska 50-ih, zatim ponovno odlaženje.
SAD	5.835.000	10.000 (1820), 250.000 (1880), 2.300.000 (1929)	-	Prva zajednica 1654. u Novom Amsterdamu (New York). Populacija osjetno narasla od 1882. do 1914. pristizanjem izbjeglica iz Europe (osobito istočne), ali i za vrijeme II. sv. rata dolaskom izbjeglica iz Njemačke i Austrije (zbog bijega pred nacizmom).
Salvador	100	120 židovskih obitelji (1976)	-	Židovi iz Francuske (19. st.), izbjeglice iz istočne Europe, nakon rata iz Njemačke. Sad bježe zbog građanskog rata.
Singapur	300	-	-	Zajednicu osnovali bagdadski Židovi 1841. U vrijeme japanske okupacije u zatvorima.
Sirija	4.000	30.000 (1947)	230	Od prije 4. st. p.n.e., od 15. st. ulaze iz

				Španjolske. Godine 1947. otišlo 15.000, 1948-60. 10.000; zabrana odlaska do 1992. kad 3.656 odlazi u SAD (kasnije u Izrael).
(bivši) SSSR	1.450.000	2.672.000 (1930), 2.268.000 (1963), 1.851.000 (1980)	2.350.000	Velika zajednica nakon pripojenja Poljske, Ukrajine i Litve. Odlaze nakon pogroma 1881. i 1900; 1948-86. 250.000 odlazi u Izrael, 1987-90. 300.000 u Izrael i Njemačku, a emigracija se nastavlja.
Surinam	350	-	-	Iz Brazila 1639. pobjegli od španjolskih progona. Posljednjih godina iseljavali.
Španjolska	12.000	-	-	Istjerani 1492. Godine 1639. dopušten povratak. Godine 1933. 3.000 izbjeglica iz srednje Europe. 2.750 dozvola mađarskim Židovima. Novije doba: 50-ih doseljavaju iz Maroka, a 1970-1980. iz Latinske Amerike.
Švedska	16.000	200.000 (izbjeglice u ratu)	-	18. st. - izbjeglice iz Poljske i Rusije. U II. sv. ratu sklonilo se 200.000 izbjeglica. Iz Mađarske dolaze 1956, a iz Poljske 1968.
Švicarska	18.300	23.000 izbjeglica u ratu (odbili 40.000 zahtjeva)	-	13. st., zatim protjerani. Građanska prava 1866. Poslije II. sv. rata imigracija iz arapskih zemalja.
Taiwan	180	-	-	Židovi koji rade u Taiwanu.
Tajland	200	-	-	Zajednica postoji od 1960.
Trinidad i Tobago	<50	800 (1945)	-	Izbjeglice iz Europe.
Tunis	3.500	100.000 (1914), 105.000 (1949)	4.000	Došli prije 1.800 godina; progoni, osobito pod španjolskom vladavinom. Od 18. st. status dimnis. Pod Francuzima bolje. Nakon nezavisnosti, osobito zbog ratova s Izraelom bježe u Izrael i Francusku.

Turska	23.000	-	-	Prva zajednica Bursa 1326. Nakon 1492. doseljavaju iz Španjolske. Između 1948. i 1950. 37.000 otišlo u Izrael, a odlaze i krajem 70-ih.
Urugvaj	44.000	-	-	Imigranti iz istočne i srednje Europe. Restrikcije ulaska na početku II. sv. rata. Kasnije dolaze izbjeglice iz Srednjeg Istoka.
Venezuela	20.000	-	-	Zajednicu osnovali Sefardi sa Srednjeg Istoka i sjeverne Afrike početkom 20. stoljeća.
Zair	200	2.500 (1959)	-	Doselili iz južne Afrike početkom 20. stoljeća.
Zambija	85	1.200 (1950)	-	Njemačke izbjeglice, odlaze nakon nezavisnosti.
Zimbabve	1.200	-	-	Doselili početkom 20. stoljeća iz Litve.

Napomena: Podaci o broju Židova u pojedinim zemljama citirani su prema navodima u *The Jewish Community Handbook* (1991).

Drugi izvori podataka se ne slažu potpuno sa ovim brojevima, a u međuvremenu su nastale i promjene i nove migracije.

LITERATURA

- ALDERMAN, Geoffrey (1992). *Modern British Jewry*. Oxford: Clarendon Press.
- Antisemitism "World Report 1993, 1994, 1995"*. London: Institute of Jewish Affairs.
- BACHI, Roberto (1992). "World Jewish Population - Trends and Policies", u: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Jerusalem: Hebrew University, str. 20-29.
- BLANSCHÉ, Jochen (1992). "Flucht und Entwicklung in Osteuropa", u: *Sozialwissenschaftliche Studien über das Weltflüchtlingsproblem*, Band 1. Berlin: Edition Parabolis, str. 101-169.
- BREURER, Mordechai (1992). "Ortodox Judaism in Eastern and Western Europe", u: D.A. Kerr (ur.). *National State, Religion and Ethnic Group*, vol. II, str. 79-93.
- BRUMBERG, Abraham (1994). Antisemitism in Poland: Continuity or Change?, *East European Jewish Affairs*, London, 24(2): 150-168.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992a). "Demographic Changes in Soviet Jewry", u: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Jerusalem: Hebrew University, str. 131-133.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992b). "Preliminary Inventory of Jewish Population: Data Sources - Countries with 1.000 Jews and More, 1988", u: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Jerusalem: Hebrew University, str. 154-156.
- DUBNOV, Simon (1986). *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- ELON, Amos (1971). *The Israelis Founders and Sons*. London: Widenfeld and Nicolson.
- EVENTOV, Jakir (1971). *Istorija Jevreja Jugoslavije: od davnine do kraja 19. vijeka*. Tel Aviv: Hithadut Olej Jugoslavija (sažetak na srpskohrvatskom, str. 370-398).
- FLAPAN, Simha (1987). *The Birth of Israel, Myths and Realities*. New York: Pantheon Books.
- GITELMAN, Zvi (1994). "The Reconstruction of Community and Jewish Identity in Russia", *Journal on Jewish Problems in Eastern Europe*, London, 24(2): 35-57.

GOLDSTEIN, Slavko (1988). "200 godina zagrebačke židovske zajednice", u: 200 godina Židova u Zagrebu. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb - Savez jevrejskih općina Jugoslavije, str. 16-22.

GROSS, Mirjana (1985). *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb. Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu - Globus.

HABIB, Jack, Yossi TAMIR (1992). *Jewish Elderly in Israel: Sociodemographic and Socioeconomic Characteristics*. Jerusalem: Jerusalem JDC-Brookdale Institute of Gerontology.

The Jewish Communities Handbook 1991 (1991). London: Institute of Jewish Affairs.

KELLER, Werner (1992). *Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*. Zagreb: Naprijed.

LAUŠIĆ, Ante (1989). "Utjecaj migracija na rast stanovništva grada Zagreba do godine 1948". Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu (elaborat).

PERIĆ, Marko (1974-1975). "Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji", *Stanovništvo*, Beograd, 12-13(3-4, 1-2): 169-184.

RUBINSTEIN, Amnon (1984). *The Zionist Dream Revisited*. New York: Schocken Books.

SCHMELZ, Uziel (1992). "World Jewish Population in 1980s: A Short Outline", u: *World Jewish Population: Trend and Policies*. Jerusalem: Hebrew University, str. 37-53.

SCHOPFLIN, George (1994). "Post-Communist East-Central Europe: Five Years on", *Journal of Jewish Problems in Eastern Europe*, London, 24(2): 15-23.

SCHWARZ, Gavro (1939). *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-ih godina 19 st.* Zagreb.

SHAFIR, Michael (1994). "Jews and Antisemitism in Romania since the Death of Rabbi Rosen", *East European Jewish Affairs*, London, 24(2): 147-157.

STRUM, Philipa (1989). "Women and the Politics of Religion in Israel", *Human Rights Quarterly*, 11: 483-503.

STULLI, Bernard (1989). *Židovi u Dubrovniku/Jews in Dubrovnik*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb - Nakladni zavod Matice Hrvatske - Kulturno društvo "Dr Miroslav Šalom Freiberg".

ŠVOB, Melita (1995). "Židovi danas", *Novi Omanut (Prilog židovskoj povijesti i kulturi)*, Zagreb, br. 9: 1-3.

ŠVOB, Melita, Carmen BRČIĆ, Sonja PODGORELEC (1994). "Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb", *Migracijske teme*, Zagreb, (10)1: 55-85.

WISTRICH, R.S. (1993). *Antisemitism in Europe since Holokaust*. New York: The American Jewish Committee, Institute of Human Relations.

YOUNG, James (1995). *The Changing Shape of Holokaust Memory*. New York: American Jewish Committee.

ZLATKOVIĆ WINTER, Jelena (1987). "Dijaspora i Židovi na području Jugoslavije", *Migracijske teme*, Zagreb, 3(2): 161-175.

IZVORI

1. Dokumentacija 501. Popis stanovništva 1981. Republički zavod za statistiku (RZS), SRH, Zagreb, 1982.
2. Dokumentacija 881. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Popis stanovništva 1991. Republički zavod za statistiku, Zagreb.
3. Popis žiteljstva, 31. prosinca 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Publikacija Kraljevskog Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LXII.
4. Popis žiteljstva, 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Publikacija Kraljevskog Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LXIII.
5. Popis stanovništva, 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, knjiga I.
6. Popis stanovništva, 31. januara 1931, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, knjiga II.

MIGRATION AND CHANGES IN THE JEWISH POPULATION

SUMMARY

The distribution and number of Jewish populations (in Israel and the Diaspora), demographic changes and migrations are especially linked to Jews, who, as a religious and ethnic minority, have always been dependent on politics and dominant social groups in host countries. Throughout history, dispersed Jewish communities have been formed and developed in various ways. Today the three largest communities - in the USA, in Israel and in the former USSR - although all three derive mainly from East Europe, show the greatest differences. Two events in the newer Jewish history - the Holocaust and the existence of the state of Israel, are of special significance for the development of the Jewish identity, and are new factors of unity, but they have also provoked migrations which are still going on. This paper presents an overview of the distribution, number and position of Jewish communities in the world, in the light of historical and political conditions which formerly influenced, and even today continue to influence Jewish migration. The Jewish community in Croatia and Zagreb is analysed. Nevertheless, attention is focused primarily on East Europe and Israel as areas of large changes.